DE NIEUWE STEM

oktober 1960
jaargang 15 - no. 10

MAANDBLAD VOOR CULTUUR EN POLITIEK

DE NIEUWE STEM, maandblad voor cultuur en politiek, verschijnt de 1e van iedere maand onder redactie van: *voor Nederland:* N. A. Donkersloot / T. Haan / O. Noordenbos / Jan Romein / Ank Steenis, secretaresse / W. F. Wertheim / *voor Vlaanderen:* J. Kruithof.

De redactieraad bestaat uit: Prof. Dr. R. F. Beerling / Dr. J. J. Buskes / Mr. J. P. Cammelbeeck / J. B. Charles / Dr. B. Delfgaauw / Dr. P. J. Meertens / Dr. A. Romein-Verschoor / Th. van Tijn.

Uitg.: Boek- en handelsdrukkerij „Nimo", Monnickendam
Kerkstraat 48-50 – Telef. (02995) 336 – Giro 256907

Vertegenwoordiging voor België:
Uitgeverij-Boekhandel S. M., „Ontwikkeling", Somersstraat 22, Antwerpen, tel. 33 86 59, postrekening 383 38

Men wordt verzocht kopij, recensie-exemplaren enz. niet te zenden aan de redacteuren persoonlijk, maar aan het secretariaat der redactie: Ank Steenis, Cavaljéplein 128, Purmerend, tel. (02990) 1438. Inzendingen worden alleen in behandeling genomen, wanneer de kopij getypt en persklaar is, postzegels zijn bijgevoegd en het adres op de kopij zelf is vermeld.

Correspondentie over abonnementen, losse nummers, betalingen e.d. aan de uitgever, respectievelijk Belgische vertegenwoordiging.

Het abonnement kan uitsluitend ingaan per 1 januari of 1 juli en kost voor Nederland *f* 11,50 per jaar (*f* 6,50 per half jaar). Voor België Bfr. 175 per jaar. Voor buitenland *f* 15,– resp. Bfr. 225. Voor studenten ingeschreven aan een Nederlandse of Belgische Universiteit is de prijs resp. *f* 10,– en Bfr. 150.
Losse nummers *f* 1,50, resp. Bfr. 25.

INHOUD:

Henri A. Ett, Multatuli bij Lobo 593
R. Nieuwenhuys, Multatuli heeft altijd gelijk 605
John Drager, Gedicht 626
J. B. Charles, Het bewijs dat er geen duivels zijn 627
Anthonie Donker, Kain de oorlogsgeest 631
Jan Schepens, Gedichten 637
Th. van Tijn, „Christelijk-sociaal" in de Nederlandse politiek 639
Kort Bestek 646
Ex Libris 652

Henri A. Ett

MULTATULI BIJ LOBO

Enige tijd geleden is het Multatuli-Genootschap in het bezit gekomen van een collectie Multatuliana uit de nalatenschap van mr. J. Muller (1886-1955), zoon van de classicus dr. H. C. Muller (1856-1927), die tot de vriendenkring van Dekker behoorde. Onder deze verzameling bevindt zich ook een zevental „Onuitgegeven handschriften betreffende Multatuli", door mr. Muller in 1941 op een boekenveiling te 's-Gravenhage gekocht en afkomstig van „Meester Gerard", geheel of gedeeltelijk een pseudoniem van iemand, die, blijkens een van zijn artikelen („Over Eene Lezing van Multatuli"), tot het genoemde bundeltje behorende, waarschijnlijk in Friesland geboren was, of daar althans de hoofdacte-cursus had gevolgd. Afgaande op zijn beschouwingen „Over: Het Gebed van den Onwetende" („Uit de oude Portefeuille van Meester Gerard"), moet deze onderwijzer een man van christelijke levensbeginselen geweest zijn. Doch hoe dan ook, in ieder geval geeft „Meester Gerard" blijk Multatuli's Werken en Brieven bestudeerd te hebben en tevens kennis te dragen van de inhoud van een aantal geschriften over Dekker, al citeert hij dan niet altijd even nauwkeurig.

Uit het opstel van „Meester Gerard" over Multatuli's verblijf bij Lobo, heb ik, om redenen van plaatsruimte, slechts die passages laten afdrukken, welke van anecdotische aard zijn. Voor de „moderne lezer" wijzigde ik de interpunctie, terwijl ik bovendien een andere indeling van de alinea's toepaste.

Ter inleiding nu het volgende:

Een maand na het verschijnen van de *Max Havelaar* vertrok Multatuli van Brussel naar Nederland, waar hij oudergewoonte zijn intrek nam in hotels. Hij voelde zich nog geheel en al de — zij het nu sinds vier jaar gewezen — hoge Oostindische ambtenaar, die, als het enigszins kon, op zijn wenken bediend wilde worden.

Omstreeks 15 juni 1860 berichtte hij zijn vrouw: „Ik ben in Rotterdam. Hotel Weimer; gy kunt my hier

schryven."[1] Maar na in Rotterdam zowel met de „boekverkooper" Nijgh als met mr. Tels, hoofdredacteur van de N.R.C., relaties te hebben aangeknoopt, waar hij toch eigenlijk weinig mee beginnen kon en nadat hij er in het Notarishuis een lans had gebroken voor een in moeilijke omstandigheden verkerende . . . pseudo-Auguste Barbier, reisde Dekker op 20 juni reeds naar Amsterdam, waar hij voorlopig in het „Poolsch Koffyhuis" van Mijnhardt in de Kalverstraat een onderkomen vond.

In de nu volgende brieven aan Tine geeft de schrijver van de *Max Havelaar* een getrouw relaas van wat hij, uit recensies en mondelinge mededelingen, verneemt over zijn boek. Maar deze epistels bevatten ook het verhaal van de eindeloze financiële zorgen, die Multatuli — overigens zonder veel resultaat — aan de roulettetafel in Spa tracht te overwinnen. Ruim een maand lang weet hij zijn verblijf in het „Poolsch Koffyhuis" nog te rekken, doch eind-augustus 1860 deelt hij Tine al mee: „Ik denk dat ik een kort besluit zal nemen en hier voor eene maand een kamer huren."[2] En een week later bericht hij haar: „Myn kamer — Botermarkt 83 — bevalt my zeer goed. Ik zit hier zoo aangenaam te schryven. Ik heb een schryftafel laten maken voor . . . vyf gulden. Ik wil nooit een betere hebben! Hoe vind je dat? Ik wou dat je my zag zitten. Ook heb ik wat boeken gekocht."[3]

In dat huis, nu Rembrandtsplein 6, woonde van 1860 tot 1899 Mordechay Jessurun Lobo[4], omtrent wie in het Bevolkingsregister van Amsterdam genoteerd staat dat hij van beroep „koopman, eerder boekverkoper" was en die, volgens Mimi, met een stalletje op de Botermarkt stond. „Hier, in myn kwartier ('t zyn geringe menschen) — schrijft Dekker in zijn zojuist aangehaalde brief van begin-september 1860 — weten ze niet wat ze doen zullen om my te believen. Ik zal nog zoo aan die kamer wennen dat ik hem houd om te werken, al was je hier."[5]

„Omgekeerd — zegt „Meester Gerard" (en van hier af volgen dus nu de passages, welke ik aan zijn opstel „Multatuli bij Lobo" ontleende) — omgekeerd was

ook de familie Lobo zeer ingenomen met hun „mijnheer". En geen wonder. Want als 'n kind zoo dankbaar kon hij zijn voor de kleinste vriendelijkheid, voor de minste oplettendheid. Multatuli gaf zich altijd geheel aan het gezelschap, waarin hij zich bevond. En wanneer hij 's avonds eens beneden kwam om een poosje in de woonkamer door te brengen, dan was hij aanstonds de ziel van het vroolijke gezelschap en ieder had schik in zijn kinderlijke opgewondenheid. Wat wist hij aardige gezelschaps-spelletjes; wat kon hij leuke raadsels opgeven of geestige strikvragen stellen. Wat kon hij verschillende personen in hun eigenaardigheden nabootsen: de curieuse declamaties van den marktkramer zoowel als den preektoon van dezen of genen redenaar. O, er stak een compleet tooneelspeler in hem! Wat kon hij koddig weergeven, wat hij op straat had gezien of gehoord: de grappen van een Jan Klaassen of de vertooning van een man met 'n aap of marmotjes.

Over het geheel is de eerste tijd bij Lobo een recht gelukkige tijd voor Multatuli geweest. Toen ook maakte hij kennis van d'Ablaing v. Giesenburg (firma R. C. Meijer, Vijgendam)[6]. Menigmaal ging M., nadat hij den avond in „Frascati" had gezeten, na afloop nog naar d'Ablaing, die als de winkel gesloten was in zijn gezellige huiskamer zat te werken en dan kon het wel eens heel laat worden, eer M. naar zijn kamer terugkeerde. Half gekleed nog ging hij te bed liggen om na te denken over de besproken onderwerpen en viel hem 'n gelukkige gedachte in, die hij wenschte te onthouden, dan sprong hij uit bed en ging zitten schrijven, soms tot de dag aanbrak."

„Het natuurlijk gevolg was dat M. des morgens vaak laat opstond en weinig gestemd was tot werken. Trouwens, er waren genoeg uren dat hij niet rustig zou hebben kunnen werken, want het was een drukke huishouding bij Lobo en als de familie aan tafel zat — Israëlitische kinderen zijn 2 maal zoo luidruchtig als andere — dan kon het er recht druk toegaan. Lobo had zelf 9 kinderen[7] en behalve die had hij nog eene zuster in huis genomen, de weduwe Van Dam[8], die haar man

te Rotterdam had verloren, die ook nog 2 kinderen meebracht. Wanneer er dan eens 's middags, als M. juist aan 't schrijven was, een luidruchtige, wel goed bedoelde, maar niettemin erg drukke woordenwisseling tot hem doordrong, dan sprong hij verwoed op, stormde de trap af en verscheen in de geopende kamerdeur als de booze geest die hun toebulderde: „Satansche bengels, wil je wel eens ophouden met je helsch lawaai!" — Weg was hij weer.

„Heb ik het niet gezegd?" zei moeder Lobo dan.

Het was 'n oogenblik muisstil geweest, maar al spoedig werd er hier en daar onder het jonge volk gemompeld: „Die malle kerel", „die gek", „die halve gare". — Maar vader Lobo, die dat laatste woord goed had opgevangen, riep: „Wil ik je wat zeggen? Als jij half zoo gaar was, als m'nheer Dekker, dan was 't goed, hoor. Weet je wie verleden week bij m'nheer Dekker is geweest? Meyboom[9] is bij hem geweest, de groote Meyboom, en weet je wie er uit den Haag van de grootheid bij m'nheer Dekker is gekomen met 'n boodschap van den heer minister?"

Ja, dat wisten ze allen nog wel. Die heer uit den Haag had Multatuli niet thuis gevonden; hij had naar hem gezocht en eindelijk ook in het Vondelpark aangetroffen, maar stellig geen vriendelijk bescheid op zijne vraag gekregen, want Multatuli was thuis gekomen en had moeder Lobo bijna uitgescholden, omdat ze hem, die juist naar stilte en eenzaamheid had gezocht, „zoo'n kerel" op het lijf had gestuurd. M. was zoo woedend geweest dat de huisgenooten ieder voor zich wel onaangename opmerkingen moesten maken over zoo'n dwaze opwinding.

„Ik wil je meer zeggen", ging vader Lobo voort: „m'nheer Dekker is een beetje anders dan andere menschen; maar de man kan het niet helpen, hij heeft salpeter in zijn bloed."

Vader Lobo had gelijk. M. was niet als andere menschen. Men was nooit zeker van zijn humeur. Een kleinigheid kon hem geheel ontstemmen.

„Noem je dat 'n kleinigheid?" kon hij dan zeggen. „Er zijn geen kleinigheden." Maar toen het Amster-

damsche kermis werd, kwam de zaak toch weer geheel in orde.

Den eersten dag, toen men nog op de geheele Botermarkt druk bezig was met opbouwen van tenten en kramen en hij dus niet werken kon, toen kwam hij naar beneden en zei tegen de twee kinderen, die hij daar aantrof: „Ga jullie eens even mee; we gaan de kermis op." En toen ging het naar de Westermarkt, waar reeds een paar speelgoedkramen geopend waren en het meisje kreeg 2 groote poppen, reuzenpoppen, die ze nauwelijks kon dragen en een jongen, in wien M. altijd veel plezier had, kreeg 'n prachtig paardje met karretje, alles tezamen stellig voor meer dan *f* 25 aan waarde. Den vrijdag daaropvolgende hield 'n slepers-wagen voor het huis stil en een knecht laadde eene partij pakken af met de boodschap: „Voor de kindertjes van Lobo van een vreemden heer." Mej. Van Dam[10] dacht dat er wel voor *f* 50 chocolade kon wezen.

Geld scheen geen waarde voor hem te hebben; als hij het had betaalde hij er eenige schuld mee, zond er van aan Tine, gaf onverstandig aan bedelaars en was binnen eenige dagen 't weer kwijt. Zoo is het meer dan eens gebeurd dat hij, als de maand om was, de kamerhuur niet kon betalen en dan was het potsierlijk hem bij de familie Lobo te zien binnenkomen en met de hem eigene overdreven gebaren te hooren zeggen: „Ja, geld heb ik niet; ik kan niet betalen; zet me er maar uit; zet me maar op straat! Doe maar met me, wat je wilt!" — Ook wel, als hij weer eens geld had ontvangen en wel kon betalen, was het: „Houd het overige maar voor de volgende maand; anders gaat het toch weg." Ja, geld in de beurs van M. was als een droppel water op een gloeienden steen.

Daarom zat hij doorgaans in akelige geldverlegenheid en de briefjes aan vrienden en kennissen en aan uitgevers, waarin hij bedelt om voorschot op zijn te leveren arbeid, zijn aandoenlijk om te lezen. Voor-hem-zelf had het geld geen waarde. Hij had geen behoefte om het royaal te hebben, wel om royaal te zijn. Alleen voor zijne kleeding droeg hij groote zorg. Wel was hij

eenvoudig, maar altijd keurig gekleed. De eenvoudigste spijzen en dranken waren hem voldoende, maar van thee kon hij een flink aantal kopjes gebruiken, wat toch eigenlijk niet goed was voor zijn zenuwgestel. Ook een goede sigaar was hem zeer naar den zin en eenmaal zelfs heeft hij moeten schrijven aan Tine dat hij veel te veel gerookt had en waarschijnlijk een tijdlang het rooken geheel zou moeten staken, wat hem hard zou vallen.

Ondanks zijn eigenaardigheden hield men van hem, want altijd had hij voor ieder een welwillend woord, was hij gaarne behulpzaam, waar het noodig was en was voor anderen even kiesch, als hij het van anderen voor hemzelf verlangde. De knecht van Lobo, Herman Harpman, hielp hem vaak zijn kamer weer op orde brengen, zijn boeken opredderen, boodschappen te bezorgen en M. wilde hem gaarne daarvoor nu en dan iets doen toekomen. Het geld zoo maar te geven kwam hem niet gepast voor. Het zou schijnen dat hij 'n aalmoes gaf. M. deed anders. Hij legde 'n gulden, ook wel 'n rijksdaalder onder het tafelkleed en kon dan zoo zeggen: „Herman, ik moet uit; ga den boel hier nu eens netjes opredderen; schud het tafelkleed maar goed uit, want ik heb weer verschrikkelijk met asch gemorst." Herman vond natuurlijk aanstonds het geld, dat M. onder het uiten van 'n gepast woord weigerde terug te nemen.

Op zekeren avond zei hij tegen moeder Lobo: „Moedertje, ik krijg morgen bezoek. Zorg er voor dat alles nu eens in de puntjes is, hoor! Ik vraag niet, wat het kosten zal, maar laat het kostelijk zijn. En het was een kostelijk gezicht die heerlijke taart te zien staan, die schotel met fijn wittebrood, kaas en boter; het fraaie theeservies met de kopjes van fijn porcelein. Dekker zelf had er schik aan alles te overzien; de bezoeker zou wel veeleischend moeten zijn, als hij niet zeer tevreden was. Daar kwam een bediende van een boekverkooper met een pakje voor mijnheer Dekker. Even later nog een armelijk gekleed meisje, dat een boodschap aan mijnheer had. Het pakje werd aangenomen en M. liet het meisje even bovenkomen. Maar het

meisje kwam niet gauw terug; eerst 'n paar uur later. Toen mijnheer Dekker uitging zei hij nog: „Moedertje, je kunt de kamer weer opredderen."

„Maar mijnheer, het bezoek dan, dat U zou krijgen."

„Dat bezoek is al geweest, moeder! Ik heb dat arme kind ook eens lekker willen laten eten, en dat heeft ze ook gedaan . . ."

Eens, het was al donker, kwam Multatuli met een arme man aanzetten en zei op de stoep: „Zoo, vriendje, wacht hier maar even."

Moeder Lobo, die hem hoorde aankomen, zei: „Wil ik even licht maken, mijnheer?"

„Niet noodig moeder, ik kan het in donker wel redden."

Vlug liep hij de trap op en kwam heel gauw daarop weer naar beneden.

„Hier vent, heb je een paar betere schoenen; verslijt ze in gezondheid."

Maar toen hij den volgenden morgen in zijn kleerkast zag, merkte hij dat hij in der haast 2 linkerschoenen had weggegeven. De geschiedenis vermeldt niet of hij later er weer 2 linkerschoenen bij heeft laten maken.

M. zegt dikwijls dat hij „een goed mensch" is en in letterlijken zin is dat waar. Hij gaf gaarne en wie misbruik wilde maken van zijn goedgeefschheid, kon hem heel gemakkelijk bedriegen. Wat dan ook dikwijls gebeurd is.

Op zekeren dag kwam hij te huis met een meisje van van 'n jaar of 12, dat op straat (bij den Duivelshoek) den voorbijgangers 'n doosje lucifers ten verkoop aanbood en daarom in de wandeling „Engeltje lucifer" werd genoemd. Het kind trok hem aan door iets zachts en liefs in hare trekken en hij besloot dat kind van de straat te nemen en op te heffen uit haar ellendigen toestand. Hij heeft het kind uitbesteed bij eenvoudige menschen, zorgde langen tijd voor kleeren en onderhoud, maar toen hij zelf aan het zwerven geraakte, hield ook de ondersteuning op en Engeltje lucifer is weer op de straat terecht gekomen. Later heeft ze een kroegje opgezet, waar veel slecht volk kwam zoodat er van Engeltje niet veel is terecht gekomen. Maar

Multatuli heeft het toch goed bedoeld.

Ook voor het oudste kind[11] van de weduwe Van Dam, een aardige jongen van 'n jaar of 15 is Multatuli heel goed geweest. Hij had het zeer druk met allerlei vertalers van *Max Havelaar,* met aanzoeken om eene spreekbeurt te vervullen, met uitgevers, die voor hem wilden werken i.e.w. hij kon „wel 6 secretarissen"[12] gebruiken. Karel Van Dam leek hem een zeer geschikte jongen en hij nam hem in zijn dienst. K. moest stukken uit verschillende boeken, die M. hem aanwees, overschrijven; brieven copieeren, waarvan M. 'n copij wilde houden, vaak ook 'n antwoord op brieven schrijven, die niet heel belangrijk waren enz. Soms echter was de tegenwoordigheid van den jongen hem hinderlijk, als blijkt uit 't volgende briefje[13]:

Waarde d'Ablaing!

Ik heb een stomme streek gedaan. Voor een dag of tien geleden heb ik dien kleinen jongen van Lobo (die zoo klaagde over gebrek aan werk en avenir) gezegd dat hij maar bij mij moest komen, dat ik hem wel wat werk zou geven, enz.

Maar zie nu komt hij alle dagen en hij hindert mij. Hijzelf kan 't niet helpen, hij is een vlug, fatsoenlijk jongetje, maar hij hindert mij als er iemand bij mij zit. Bovendien heb ik niets voor hem te doen. Ik kan het niet van mijzelf verkrijgen hem nu zoo op eens weer af te danken, vooral daar hij een kapperswinkel voor mij verlaten heeft.

Is 't u ook mogelijk hem wat werk te geven? Al was 't dan alleen maar voorloopig tot ik verder raad zal geschaft hebben? Adieu

t.à.v.

D.D.

Als de jongen, met 'n boodschap uitgezonden, eens heel lang wegbleef, terwijl M. hem juist noodig had, dan kreeg Karel bij zijn terugkomst een flinken uitbrander. En dan heette het: „Charles, ga je moeder roepen!"

En als de goede vrouw gekomen was, dan begon het spektakel opnieuw; er was geen stuiten van den stroom van verwijtingen, voor hij bijna uitgeput was en nog

kon zeggen: „Ziezoo, de zitting is afgeloopen; en voor elke minuut, die je nog hier bent, zul je *f* 3 betalen, hoor je, Juffrouw van Dam."

Vader Lobo had het goed gezegd: „Mijnheer Dekker kan het niet helpen: hij heeft salpeter in zijn bloed."

Buiten alle evenredigheid kon hij zich opwinden om 'n bagatel. Eenmaal is de familie Lobo in haar geheel naar boven gevlogen, omdat ze ontzettend hoorden gillen. Multatuli had om warm water geroepen en Dina, de meid, had het boven gebracht. Maar het was zeker te heet geweest, zoodat mijnheer zich de mond brandde, toen hij de kop thee haastig wilde ledigen.

„Bliksemsche meid," bulderde hij toe, „ik zal je het raam uitsmijten!" en werkelijk greep hij de meid in den nek en sleepte haar naar het openstaande raam, ondanks haar ijselijk geschreeuw en haar woedend verweer. Mevrouw Bril-van Dam[14], die toenmaals 'n kind was, voegde er nog bij, toen ze het mij vertelde: „Ik geloof waarlijk dat hij haar het raam zou hebben uitgeworpen, als we haar niet met alle geweld aan zijn vuisten hadden ontwrongen."

Meer dan eens kwam Karel ook half huilende beneden met de woorden: „O, moeder, mijnheer heeft me weggejaagd!", maar geen kwartier later werd er geroepen: „Charles, breng eens gauw dit briefje weg, en gauw terug, hoor!"

Hij kon het bij tijden verbazend druk hebben. Zijn uitgever Nygh[15] te Rotterdam zond hem van alles, wat hem naar zijn meening van dienst kon zijn. Günst[16] van de *Dageraad* en Thieme[17] zonden hem boeken, tijdschriften en couranten; de post bracht soms heele pakken brieven; van alle kanten kwamen er recensiën over *Max Havelaar* en dat alles moest althans gelezen en dikwijls beantwoord worden. Daar hij zich geen tijd gunde orde in zijne paperassen te houden kon het soms een ware chaos op zijn kamer wezen en dan moest er opruiming gehouden worden. „Moeder Lobo, als je weer eens aardappeltjes kookt en een flink vuurtje moet hebben, dan moet je me eens waarschuwen."

Maar moeder Lobo hechtte daar niet veel aan: „mijnheer zei wel eens meer wat"; maar toen hij dat nog al

eens zei, toen kwam ze toch op zekeren morgen zeggen: „Nu mijnheer, mijn aardappelen staan op" en toen ging hij naar den zolder en kwam terug met een groote tasch tot berstens toe vol met couranten en brieven en ja, het vuurtje brandde lustig op toen de eene handvol na den anderen verdween en M. wreef zich in de handen en staarde peinzend op de hoogopflikkerende vlammen, waar in — wie weet hoe veel liefs en leeds, verteerde tot asch . . .

„Dichters en kunstenaars scheppen niet, ze rangschikken"[18] heeft hij gezegd en al de brieven van Kappelman, van de stiefmoeders, van ooms, van tantes, die in de *Minnebrieven* door den uitgever gesupprimeerd heeten, die hebben bestaan, maar zijn verteerd in het fornuis van moeder Lobo . . .

Wat moet er niet in het hoofd van Multatuli zijn omgegaan, als hij weer een handvol uit de tasch greep; wat beelden voor hem zijn opgerezen, want iedere brief had hem toch 'n blijde of droeve geschiedenis te vertellen.

Met vader Lobo kon Multatuli het heel goed vinden. De oude man, die zijn wereld goed kende, praatte maar mee en stemde toe en knikte en was nooit ongeduldig om ten einde toe aan te hooren, wat Multatuli in zijn vaak heftige exclamaties uitriep. Maar eenmaal dreigde het toch tot een ernstige breuk te komen.

Het was bij gelegenheid van een feestdag, waarvoor alle huizen op de Botermarkt de vlag hadden uitgestoken. Ook Lobo's huis had een vlag uithangen, maar juist die vlag hinderde hem in 't schrijven; telkens werd hij door dat flapperende ding gestoord[19] en . . . . ja, dat kon niet anders, daar stormde hij de trap af en verlangde met heftige gebaren dat de vlag zou worden ingenomen. Maar de oude heer beduidde hem dat zulks niet best aanging. Hij was, behalve zijn broer, de eenige Israëliet, die op de Botermarkt woonde en het zou vrij demonstratief zijn, om juist hier de vlag in te halen. Het zou een compleet Amsterdamsch standje kunnen worden. Neen, hoe gaarne ook, Lobo mocht het niet doen. Evenwel kostte het nog heel wat moeite om mijnheer te beletten dat hij *het zelf* dan

maar deed en de ruzie werd eerst uitgemaakt, toen een der kinderen de snuggere opmerking maakte dat men onder aan de vlag een touwtje kon binden en dat een eindje verder vastmaken, zoodat ze niet langer tegen mijnheers ruiten zich kon vastzuigen.

Wat Multatuli later verteld heeft van het meisje, dat een paar weken lang 's morgens het ontbijt met hem mocht deelen, mits ze niet praatte,[20] is geheel waar. Mevrouw Bril herinnerde zich het meisje heel goed. In de Brieven van Multatuli wordt ons daarvan nog meegedeeld dat Prof. Martinus v. d. Hoeven[21] hem op een morgen bezocht en „het zwijgend ontbijtstertje" aantrof. Weggaande, op de trap nog, vroeg hij wie dat meisje was en M. vertelde dat hij het deed, omdat ze uit honger niet tot erger zou behoeven te vervallen. „Dat is onnut werk", zei Martinus. „Geloof me, de poel moet gevuld; het quantum moet er zijn! Voor eene, die je er hier uit haalt, valt ginds eene andere er in." Het is niet geheel zoo uitgekomen, als M. gezegd had, maar al ware dat het geval geweest, het bewijst weer eens te meer dat M. voor armen en zwakken vooral een zeer gevoelig hart bezat en vaak meer dan wel mocht gaf uit waarachtige menschenliefde."

Tot zover het anecdotisch gedeelte uit het opstel van „Meester Gerard", die dan aan het eind van zijn verhaal nog vertelt dat hij de données daarvoor „na meer dan 50 jaren" — dus omstreeks 1910 — had verkregen.[22]

Overigens heeft Multatuli het bij de familie Lobo nog geen volle drie maanden uitgehouden. Daarna verbleef hij korte tijd in Den Haag en was vervolgens enkele weken bij zijn gezin te Brussel. Toen reisde hij andermaal naar Nederland, om er zich op de hoogte te kunnen stellen van de inhoud van enige dagbladartikelen, die, althans op sommige punten, een ongunstig oordeel over de *Max Havelaar* bevatten.

Zijn zwervend bestaan nam opnieuw een aanvang, maar bij Lobo is hij niet meer teruggekeerd.

1 **Brieven** (Amsterdam 1912), IV, 62.
2 Idem, 101.

3 Idem, 110.
4 Geb. 6 juni 1826 te Amsterdam, overl. ald. 22 maart 1899. Hij was gehuwd met Engel Abraham Dresden, geb. 13 september 1826 te Amsterdam, overl. ald. 21 november 1901.
5 **Brieven** (Amsterdam 1912), IV, 113.
6 Zie: Rudolf Charles d'Ablaing van Giessenburg (Firma R. C. Meijer, Amsterdam, Damrak 97) 1895-1904. **Persoonlijke Herinneringen** door M(eersmans) alsmede d'Ablaing's omgang met Multatuli (Ed. Douwes Dekker) in de jaren 1860-1866, geschetst uit beider nog onuitgegeven brieven en bescheiden. Met een voorwoord van Chr. Nuijs (Amsterdam 1904).
7 Uit het echtpaar Lobo-Dresden werden tussen 1852 en 1860 zes kinderen geboren, van wie er – vóór Multatuli op de Botermarkt X 83 zijn intrek nam – al drie overleden waren. De geboortedata van de vijf overige kinderen uit dit gezin liggen tussen 1862 en 1869.
8 Vrouwtje Abraham Dresden, geb. 14 september 1822 te Amsterdam, overl. ald. 26 maart 1899. Zij was weduwe van Marcus van Dam en hertrouwde met Jesaias Samuel Koopal.
9 L. S. P. Meijboom (1817-1874), Nederlands godgeleerde, die het laatst in Amsterdam als predikant werkzaam was. Zie verder: **Brieven** (Amsterdam 1912), IV, 110.
10 Dochter van Marcus van Dam; zie: 8.
11 Karel van Dam, geb. 29 augustus 1846 te Amsterdam, overl. ald. 22 juli 1888. Zoon van Marcus van Dam; zie: 8.
12 „Ik had wel zes kommiezen of secretarissen noodig." (**Brieven** (Amsterdam 1912), IV, 128).
13 Zie: Rudolf Charles d'Ablaing van Giesenburg enz., 62.
14 Zie: 10.
15 H. Nijgh (1815-1895), uitgever te Rotterdam. Oprichter van de N.R.C. Verzorgde in 1861 de uitgave van Multatuli's brochure **Wijs mij de plaats waar ik gezaaid heb.**
16 F. C. Günst (1823-1886), uitgever te Amsterdam. Vrijmetselaar en Dageraadsman. Gaf in 1861 Multatuli's **Minnebrieven** uit.
17 D. A. Thieme (1830-1879), uitgever te Arnhem. Bij hem verschenen in 1860 Multatuli's brochures **Indrukken van den dag,** 1 en 2.
18 „Lasteraars en dichters scheppen niet. Zy rangschikken." (Idee 244).
19 Zie: Idee 216, dat echter tussen januari en october 1862 geschreven werd.
20 Zie: **Brieven** (Amsterdam 1912), IV, 118-120.
21 Martinus van der Hoeven (1823-1868), hoogleraar te Amsterdam, was een broer van Multatuli's jeugdvriend Abraham des Amorie van der Hoeven (1821-1848).
22 „Meester Gerard" vermeldt in zijn artikel „Multatuli bij Lobo" dat hem de gegevens daarvoor werden verstrekt door de „zoon van dien Lobo, de(n) bekende(n) antiquair in de Utrechtse straat 90". Bedoeld zal zijn: Mordechaij Lobo, geb. 1 mei 1869 te Amsterdam, overl. te Sobibor 30 april 1943.

R. Nieuwenhuys

MULTATULI HEEFT ALTIJD GELIJK

In 1957 publiceerde ik bijna tegelijkertijd in de tijdschriften *Indonesië* en *Tirade* een artikel over *De zaak van Lebak,* dat eerst nu, bijna drie jaar later, voor bestrijding uit de kringen van het Multatuli-genootschap in aanmerking blijkt te komen, niet eerder dan nadat het in december 1959 door de gemeente Amsterdam werd bekroond op advies van een commissie bestaande uit mevrouw Romein en de heren Mr. E. Straat en C. J. E. Dinaux. Deze bestrijding die zolang is uitgebleven, heeft de heer Spigt, vice-voorzitter van het Multatuli-genootschap thans op zich genomen.[1] Hij begint met een verklaring voor het lange stilzwijgen uit Multatuli-kringen. De „teneur" van mijn artikel, schrijft hij, was: „wie Indië kent, weet wel beter" en dat is „ontmoedigend voor wie nu eenmaal in Holland is geboren en getogen. Ik neem hier nota van, maar vraag me toch af of dit de hele waarheid van het drie-jarig zwijgen bevat? Ik heb mijn artikel erop nagelezen. Slechts op één plaats beroep ik mij op mijn kennis van Indische verhoudingen op grond van het feit dat ik het land ken — en dat lijkt me niet zoveel. Voor de rest heb ik uiteraard voor een Nederlands lezerspubliek, van wie ik geen kennis van Indische toestanden (vroeger of nu) mocht verwachten, een overzicht gegeven van speciaal Indische verhoudingen, vooral op bestuursgebied.

De heer Spigt blijkt — overigens eerst na drie jaar — niet zo bijzonder gehinderd door het feit dat hij buitenstaander is. Ten eerste — zo zegt hij — omdat ik (hij bedoelt dus mij) in de 20ste eeuw geboren ben en niet in de tijd van Multatuli en ten tweede, omdat de Indische specialiteiten elkaar toch altijd „vrolijk tegenspreken".

Wat het eerste punt betreft, ik ben inderdaad pas in de 20ste eeuw op Java geboren, maar dit impliceert volstrekt niet dat ik (of wie anders ook, die zich voor

de Indische geschiedenis interesseert) niet zou mogen oordelen over gebeurtenissen of toestanden in 1856 en dit impliceert evenmin, dat een tijdgenoot (in 1856) de toestand altijd beter zou kunnen beoordelen. Alsof de verschillende tijdgenoten anno 1856 elkaar niet hebben tegengesproken! Bovendien zou dit standpunt immers elke historische interpretatie zinneloos maken.

De heer Spigt gebruikt ook de aanduiding „Indiëkenner" zonder erg duidelijk te maken wat hij daaronder verstaat of wie hij daartoe rekent. Ik ben daarom verplicht deze verduidelijking aan te brengen. Ik ken vele lieden die jarenlang, ja zelfs een mensenleven in Indië (Indonesië) hebben gewoond en die bitter weinig van Indië geweten, gekend of begrepen hebben. Ik ken ze bij hopen uit mijn eigen tijd, maar ook uit de 19de eeuw en vroeger, maar dan natuurlijk alleen uit geschriften. Wat kende of wist de gemiddelde Compagniesdienaar van Indië? Een langdurig verblijf in Indonesië is geen absolute waarborg voor het kennen of begrijpen van Indische of Indonesische toestanden. Tegenover dit soort mensen, die het natuurlijk toch altijd beter weet, staat het klassieke voorbeeld van een werkelijke Indië-kenner die nooit in Indië geweest is: de befaamde Prof. P. J. Veth die in de 19de eeuw talrijke werken over Indië schreef, waaronder een standaardwerk over Java. De vraag is alleen of dit ideaal is. En of zo iemand zich niet gemakkelijker vergist dan een ander die er wel geweest is en of hij bepaalde zaken daardoor niet verkeerd heeft beoordeeld? En of het niet beter zou zijn geweest als Veth Indië toch gekend had? S. E. W. Roorda van Eysinga, vriend van Multatuli, kritiseert Veth: „Een volk moet men niet alleen *kennen*, maar ook *begrijpen*. Daarvoor is nodig algemene ontwikkeling, hart, denkkracht en zo men, gelijk de heer Veth, niet onder het volk geleefd heeft, de zienergave van een Shakespeare, Auguste Thierry, Walter Scott en Multatuli."[2] Nu word ik altijd een beetje huiverig als ik over „zienergaven" hoor praten en het hele citaat riekt ook teveel naar de typisch romantische overschatting van de „grote kunstenaar"; maar de kritiek op Veth is gegeven en ze komt

— ook voor de heer Spigt, meen ik — van onverdachte zijde.

Rouffaer[3] gaat verder en acht voor een juiste beoordeling van Indische toestanden en verhoudingen een verblijf in Indië „onafwijsbaar noodzakelijk". Rouffaer bleef vijf jaren in Indië (van 1885 tot 1890), niet langer; toch is hij één van de beste Indië-kenners geworden, omdat hij inderdaad niet alleen veel *wist*, maar ook veel *begreep*. Ten slotte zijn er nog lieden — die ik óók ken — die de stelling eenvoudig omdraaien en zeggen „onbevooroordeelder" over Indië te kunnen oordelen, omdat ze er nooit geweest zijn. Wij die in de koloniën geleefd hebben, heten „geïnfecteerd". Dat hun stelling op zichzelf weer omkeerbaar is en hun het recht zou kunnen ontzeggen over Nederlandse toestanden te oordelen, realiseren zij zich nauwelijks.

Eerst nu, nadat ik het inleidende betoog van de heer Spigt wat rechtgetrokken en aangevuld heb, kan ik beginnen met de bestrijding van zijn argumenten. De heer Spigt is blijkbaar een zeer emotioneel mens, hij argumenteert soms bijzonder heftig en gebruikt nogal wat affecttermen; in ieder geval heeft hij blijkbaar behoefte aan een ferme terminologie. En dat na drie jaren! Ik wil en kan hem hierin niet volgen, wel zal ik hem antwoorden op alle belangrijke punten waarop hij mij bestrijdt, al behoud ik me de vrijheid voor zonodig de volgorde te wijzigen.

Op blz. 395 van *De Nieuwe Stem* is het de eerste keer dat de heer Spigt mij rechtstreeks bestrijdt. Hij gaat tegen mijn conclusie in, dat Douwes Dekker *niet* is overgeplaatst, „omdat hij tegen misbruiken in Lebak wilde optreden, en in het bijzonder tegen de regent, maar omdat de wijze waarop hij dit wilde doen — zonder rekening te houden met de bestuursorganisatie en in onwetendheid van wat de gevolgen voor de samenleving hadden kunnen zijn — onmogelijk was." Na deze aanhaling uit mijn artikel stelt de heer Spigt „de meest oppervlakkige vraag" (het zijn z'n eigen woorden): „is dit iets nieuws?" Neen, antwoord ik hierop, maar ik heb ook nergens beweerd iets nieuws

te geven, ik wilde de zaak alleen weer goed stellen tegenover Prof. Stuiveling. Ik heb in mijn artikel de samenvatting van de Lebak-zaak door Stuiveling overgenomen en de mijne daartegenover gesteld. Deze gaat inderdaad 100 jaar terug, niet zozeer naar de kabinetmissive — zoals de heer Spigt zegt — dan wel naar de missive van Brest van Kempen aan de G.G. Is daar wat tegen? Als de kwestie maar goed gesteld is, dunkt me. Ze voerde er ook vanzelf naar toe, omdat ik er overtuigd van ben, dat de resident Brest van Kempen in de situatie waar Douwes Dekker hem in had gemanoevreerd, als verantwoordelijk resident, niet anders had kunnen handelen dan hij gedaan heeft. Geen enkele resident zou anders gehandeld kunnen en mogen hebben. Door te insisteren op een verwijdering van de regent (met de consequenties daaraan verbonden t.o.v. de bevolking) zonder — let wel — de resident enig bewijs te leveren — heeft Douwes Dekker de zaak verlegd van hoofdzaak naar bijzaak. Douwes Dekker heeft de resident in een hoek gedreven en het hem op dat tijdstip onmogelijk gemaakt de aanklacht te onderzoeken op een wijze zoals deze die gewenst zou hebben. Nergens blijkt uit dat de resident — die zelf in Madoera voor heel wat heter vuren had gestaan — de zaak *niet* had willen onderzoeken. Dat was alleen maar een gevolgtrekking van Dekker; hij was duidelijk vooringenomen tegenover Brest van Kempen. Toen de G.G. hem na het ontslag van Douwes Dekker opdroeg van deze alsnog „zodanige openingen en mededelingen" te vorderen „met betrekking met de door hem beweerde onrechtmatige handelingen van het Inlandse bestuur in Lebak", heeft hij dit ook gedaan. Maar de inlichtingen die de verdenking van Dekker moesten ondersteunen, kreeg hij wéér niet. Toen hij voor de keuze stond of „van de onbevredigende afloop bericht te doen aan de Regering" of de zaak nader te onderzoeken, heeft Brest van Kempen het laatste gekozen, vrijwillig, omdat hij dit volgens zijn zeggen, als zijn plicht zag. Hij had het zich heel wat gemakkelijker kunnen maken als hij een bureaucraat was geweest. Hij was het niet en stelde een onderzoek in. En onder de

druk van de Havelaar-zaak kon hij toen in 1856 nog niet gehandeld hebben! Wie zoals Prof. Resink in Djakarta, inzage heeft gekregen van de uitvoerige bundel, zal ook nooit kunnen zeggen, dat de zaak niet nauwkeurig onderzocht werd.

Maar in februari 1856 kon Brest van Kempen niet anders doen, omdat Dekker hem — nogmaals — in een dwangpositie had gebracht, een dwangpositie die Dekker — waarschijnlijk rekenende op de G.G. Duijmaer van Twist — niet onwelgevallig moet zijn geweest, al heeft Dekkers „strategie" (die Stuiveling zo „meesterlijk" vindt) zich ten slotte tegen hem gericht.

In hetzelfde verband neemt de heer Spigt een citaat van mij over (dat ik aan Rouffaer ontleende): „Een latere assistent-resident van Lebak merkte eens op dat Multatuli in plaats van de regent het Nederlands-Indische gouvernement in staat van beschuldiging had moeten stellen." Het waren de woorden van de resident Van Baak (die vier jaren assistent-resident van Lebak en twee jaren resident van Bantam was geweest) die door Rouffaer in 1887 ondervraagd werd. Maar de portee van het citaat is de heer Spigt volkomen ontgaan. De resident Van Baak bedoelde hiermee — en in verband met het vlak voorafgaande en volgende heb ik dit citaat ook gegeven en zonder onduidelijkheid voor wie het verstaan wil — dat de Regering verantwoordelijk was voor de mistoestanden en de armoede in Lebak, omdat ze verzuimde welvaartsmaatregelen te nemen als het aanleggen van wegen, irrigatiewerken, enz. De hoofdoorzaak van de armoede in Bantam moest hierin gezocht worden en niet in de „knevelarij" van de overigens ver onderbetaalde hoofden.[4] Ook hier was de Regering verantwoordelijk voor. Dit was de gedachtegang van Van Baak, en niet de wending die de heer Spigt eraan geeft.

De zedelijke norm van het gezag

In mijn artikel bestreed ik Stuiveling die schreef dat Douwes Dekker reeds „zo vroeg, zo duidelijk en zo consequent" (dat is dus in 1856) „de zedelijke norm van ieder gezag heeft gesteld". Tegenover Prof. Stui-

veling had ik alle recht om te zeggen: „voor zover dit de koloniale geschiedenis betreft, heeft deze zedelijke norm vanaf het begin van de 19de eeuw, zo niet tot leidraad gediend, dan wel als sterke overweging gegolden bij elk betoog, bij elk rapport, bij elke nota over de „koloniale kwestie" en ze heeft in talrijke beleidskwesties de doorslag gegeven."

De heer Spigt blijkt te vinden dat een zedelijke norm die geen leidraad is, maar een overweging blijft, als zodanig niet veel betekent. Voor mij nog altijd genoeg, omdat deze ethische overwegingen vroeg of laat altijd wel in meer of minder ingrijpende handelingen hun werking zullen verrichten, omdat ze vroeg of laat tot leidraad en tot grondslag zullen dienen bij talrijke beleidskwesties. Ontkent de heer Spigt dan de betekenis van de bekende kolonisatierapporten van Dirk van Hogendorp en Van der Capellen? Ontkent hij dat de geschriften en de handelingen van de bekende Ds. Van Hoëvell van invloed zijn geweest op het beleid? Meent hij dat „ethische overwegingen" van zo weinig betekenis zijn geweest voor de handelingen van bestuursambtenaren en particulieren t.o.v. de „Inlander"?

Bovendien, deze ethische overwegingen waar bijvoorbeeld Duijmaer van Twist in zijn brieven en rapporten blijk van geeft, heeft hij ook in zijn beleid laten gelden. Heeft hij niet direct in 1853 de drukkende pasarbelasting afgeschaft, die voor het gouvernement een niet onbelangrijke bron van inkomsten was? Is de heer Spigt dan vergeten (wat ik in mijn artikel schreef) dat Duijmaer van Twist, residenten, assistent-residenten en regenten die knoeiden ontsloeg en liet vervolgen? Is de heer Spigt dan vergeten dat Duijmaer van Twist uit ethische overwegingen een rechtstreeks bestuur op Madoera invoerde (op advies van Brest van Kempen)? Deze invoering was bijzonder kostbaar; er was geen enkel rechtstreeks voordeel voor het gouvernement aan verbonden. Heeft de heer Spigt het kolonisatierapport van Van der Capellen wel gelezen? Kent hij ook de redevoering die Van der Capellen in 1824 in de Molukken hield (ze doet onweerstaanbaar aan de rede tot de hoofden van Lebak denken)? Weet

de heer Spigt niet dat dezelfde Van der Capellen de bevolking in de Vorstenlanden wilde beschermen tegen het onderverhuren van apanage-gronden aan Europese landhuurders en dat zijn goed bedoelde, op ethische overwegingen gegronde maatregelen, één der hoofdoorzaken is geworden van het uitbreken van de Java-oorlog — waarbij de bevolking *tegen* het gouvernement *voor* haar vorsten koos, dezelfde die haar werkkracht eenvoudig doorverkocht hadden aan Europese landhuurders? De heer Spigt zou dit alles in ieder geval hebben moeten weten voordat hij mij op de vingers ging tikken.

Dat ik „de geest van het gouvernement" in verband heb gebracht met het „ethisch beginsel" noemt de heer Spigt „ronduit lachwekkend" en tegenover mijn „blote bewering" plaatst hij dan die van een „betere", n.l. Busken Huet. Maar het citaat is geheel uit zijn verband gerukt. Huet heeft hier uitsluitend het oog op de liberalen en hun frazeologie; hij richt zich niet tegen het bestuur. Mag ik dan ook even dezelfde Huet citeren in een brief aan Potgieter van 3 juni 1869? „ . . . Wilt ge de domheid leren doorgronden van het beweren, dat ons bestuur over de Indische Archipel een soort van nationale zonde is, niet ongelijk aan het misbruik van sterke drank — trek dan uw liberale maskerade-schoenen uit, laat u rustig uitschelden voor oudgast en konservatief, laat uw vrienden meesmuilen over uw bekering, en kom herwaarts. Gij zult dan bespeuren, dat de kern van het Hollands bestuur in Indië volkomen gezond is." Heeft de heer Spigt de laatste zin goed gelezen? Ze is van de „betere" Huet.

Volgens de heer Spigt schrijf ik in de loop van mijn artikel steeds „ergere" dingen, zo bijvoorbeeld dat Dekker (toen hij in Lebak kwam) zich van de maatschappij aldaar „geen duidelijke voorstelling had gemaakt." Ik kom hier straks vanzelf op terug, voorlopig wil ik praten over de „blunder" die ik begaan zou hebben door Multatuli, een Inlands hoofd met een sergeant te laten vergelijken. Maar de heer Spigt die van mij de uiterste precisie verwacht, moet ook goed lezen.

Ik heb *nergens* geschreven dat Multatuli een regent met een sergeant vergelijkt. Ik schreef dat Multatuli de *positie* van een regent (in het kader van het bestuursstelsel) met die van een sergeant (in de militaire organisatie) vergelijkt. En dit *doet* hij ook door te zeggen dat de regent toch niet onschendbaar behoeft te zijn, omdat regenten „onmisbare schakels" zijn in het bestuursstelsel net zo min als een sergeant van het leger dit is, omdat onderofficieren in het kader van het leger niet gemist kunnen worden.[5] Als dit geen vergelijking is weet ik het niet, maar zo'n vergelijking zou nooit bij iemand opkomen, die zich goed realiseert dat de positie van een regent in het stelsel van een geheel andere soort en orde is dan die van een sergeant in het leger.

En hierin zit naar mijn mening inderdaad de kern van het misverstand. Douwes Dekker begreep niet wat het betekende (net zo min als de heer Spigt) dat een regent het hoofd was van een sociaal, sacraal, religieus en magisch verbonden gemeenschap, waarmee hij organisch verbonden was. Hij was, zeker in de tijd van Douwes Dekker, vóór alles volkshoofd en pas in de tweede plaats ambtenaar. Een hoofd kan men niet zomaar verwijderen zonder de kans op spanningen in de samenleving. Een sergeant heeft een totaal andere positie, zonder die organische band met het kader. Men kan een sergeant zonder consequenties verwijderen, een regent nooit. En daarom was het, dat het gouvernement er eerst in de uiterste noodzaak toe overging om een regent „aan te pakken" en zeker niet op grond van de verdenking van een nauwelijks een maand ter plaatse aanwezige assistent-resident. De heer Spigt moet zich even los maken van de figuur van Multatuli en zich indenken in de plaats van de resident en het opperbestuur (G.G. en Raad van Indië). Douwes Dekker heeft zich er geen duidelijke voorstelling van gemaakt hoe de samenleving die hij aantrof „werkte" met de regent aan het hoofd; hij zou anders nooit hebben voorgesteld de regent te verwijderen, om daarna een onderzoek naar de misbruiken in te stellen.[6] Dit voorstel dat tegen alle bestuurstradities indruist, is niet te veroordelen *omdat* het tegen de traditie indruist,

maar omdat het *onmogelijk* was. De regent en de bevolking in de regent zouden geschokt zijn geweest. Nu kon Douwes Dekker wel zeggen dat hij de verantwoordelijkheid zou dragen en dat indien hij ongelijk had, hij daarvan de consequenties zou aanvaarden, maar dan zou het kwaad allang geschied zijn. Dít zou de bevolking als „willekeur" hebben gevoeld! Wat in westerse ogen „willekeur", „misbruik van gezag", en „knevelarij" heette, was het lang niet altijd in de ogen van de bevolking en omgekeerd. „Westerse kortzichtigheid", noemde Prof. Van Vollenhoven het direct spreken over „knevelarij". Het woord is uit een westers rechtsgevoel ontstaan. Douwes Dekker beroept zich telkens op reglementen, op regelingen (die naar zijn mening goed zijn) maar hij blijkt hiermee volkomen westers te denken, zich niet realiserend dat de Indonesische samenleving van toen geen gecodificeerd recht kende. Voor haar was de ongeschreven *adat* de realiteit en niet „de wet". Adat treedt in de plaats van wat wij „wet" noemen; ze is altijd bovennatuurlijk gegeven, zoals men in India „khismet" erkent en „dharma". Ook voor de regent was dit zo. De karbouwenroof was geen karbouwen*roof*, maar een door de adat erkende hommage aan de vorst. Ze was een „poendoetan" (een bijdrage van de bevolking voor feestelijke plechtigheden die altijd een sacraal karakter droegen, in de vorm van bijvoorbeeld eieren, kippen, maar ook karbouwen) en in het geval van de regent van Lebak, die van het Bantamse sultansgeslacht afstamde, een radjah-poendoetan, d.i. een dubbele poendoetan. Dit verklaart het aantal karbouwen.[7] Men kan het Douwes Dekker niet ten kwade duiden dat hij in 1856 hier nog geen precieze voorstelling van had; men kan hem hiermee zelfs disculperen. Maar niet de heer Spigt die in 1960 schrijft. De kennis van het platteland en de agrarische verhoudingen die essentieel was voor het begrip, was toen nog gering[8]. Wel had zich in de bestuurspraktijk een traditie ontwikkeld die met de adat rekening hield en rekening *moest* houden. Men wist toen nog niets af van „miskenning van adatrecht", zoals Prof. Van Vollenhoven het later noemde. Er is toen

ontzettend veel miskenning van adatrecht geweest uit onwetendheid met de agrarische verhoudingen, waar — nogmaals — de religieuze en sociale orde mee samenhing. Eén van die gevallen van miskenning van adat (of zo men wil adatrecht) hield het voorstel van Dekker in. Brest van Kempen heeft hem hierin gedwarsboomd, omdat hij zich bewust was van de betekenis van de bestuurstraditie en Duijmaer van Twist (die door Prof. Van Vollenhoven een „voorman" op het gebied van het adatrecht genoemd wordt) heeft hem hierin gesteund.

Over zoiets vreemds als adat of adatrecht wil men liever niet horen, maar dat komt — en nu citeer ik een kamerverslag van 1906 — „omdat men zich zeer moeilijk kan indenken in de denkbeelden van een ander." Het gaat zelfs niet om het weten, maar om het begrijpen en indenken en het trekken van de consequenties. En dit moet de heer Spigt doen als hij over de zaak van Lebak aan het woord wil blijven. Hij had zichzelf de eis moeten stellen die Van Vollenhoven zijn gehoor bijna toeriep: „ . . . bekijk zo'n volksinstelling met Inlandse ogen, stroop af uw Europese dogmata" — en alleen met het begrip van deze volksinstellingen is de zaak van Lebak te beoordelen. Dit heeft Rouffaer in zijn onvoltooide Multatuli-biografie van 1887, als één der eersten, zeer goed gezien.[9]

Hoe kwam het dat Douwes Dekker zo weinig van die samenleving begreep? Dit houdt natuurlijk verband met zijn „persoonsstructuur", maar ook met iets anders en daarbij kom ik op de kwestie van Dekkers bestuurspraktijk.

Spigt noemt de wijze waarop ik de dienstjaren van Dekker in het geding breng „tendentieus". Welnu, ik wil de lezers graag zelf laten oordelen. Douwes Dekker heeft zich in officiële stukken ter verdediging van zijn *bestuurs*beleid (!) enige malen op zijn 17 dienstjaren beroepen. Ik ben toen deze 17 dienstjaren langsgegaan. Daarbij bleek dat Dekker ruim drie jaren bij de Rekenkamer te Batavia had gewerkt, dat hij meer dan twee jaar op wachtgeld was geweest en bijna 3 jaar met verlof in Europa verbleef. Ik laat aan ieder-

een over het aftreksommetje te maken. Als er iemand een „tendentieuze" voorstelling van deze dienstjaren heeft gegeven, dan is het alleen Douwes Dekker geweest! Ik heb dat in mijn artikel uit een soort piëteit tegenover Multatuli niet direct uitgesproken; de heer Spigt dwingt mij hier nu toe. Bovendien gaat de heer Spigt „ongeschokt" voorbij (de term is van hem) aan een essentieel punt, waarvan ik het belang ook heb aangegeven door te schrijven: „ . . . maar *het meest opvallende* is, dat Dekker zijn bestuurspraktijk uitsluitend[10] in de buitenbezittingen heeft opgedaan d.w.z. buiten Java. Op Java lag alles anders dan in Menado of Ambon of waar dan ook buiten Java . . ." Ik begin niet — zoals de heer Spigt wel tegenover mij doet — te twijfelen aan zijn goede trouw, ik neem eenvoudig aan dat hij de betekenis hiervan niet weet. Een essentieel punt in mijn beschouwing van de dienstjaren wordt eenvoudig overgeslagen. Ik ben daarom weer verplicht toe te lichten. Op Java lag alles inderdaad anders dan in de buitenbezittingen, precies zoals ik het al schreef, en ik kan me hiervoor beroepen op een uitlating van de resident Scherius in de uitgave van de *Brieven en Documenten,* waaraan de heer Spigt zelf heeft medegewerkt. Scherius, resident van Menado, Dekkers directe chef, stelt aan de G.G. voor om Douwes Dekker in zijn plaats te benoemen tot resident van hetzelfde gewest en daarbij luidt één van zijn argumenten, dat „in Menado alles anders is dan op Java" (blz. 229). In welk opzicht was Menado anders? In „alles" zegt Scherius. Ik zal trachten dit duidelijk te maken in verband met de betekenis van deze opmerking voor de houding van Douwes Dekker in Lebak, in het bijzonder tegenover de regent. Van hoeveel belang deze verschillen tussen Java en buitenbezittingen waren, mag hieruit blijken dat er later jarenlang twee gescheiden Europese bestuurskorpsen zijn geweest (één voor Java en één voor buiten) dat men deze scheiding wéér later, uitsluitend om de persoonlijke belangen van de betreffende bestuursambtenaren (gering comfort, slechte medische toestanden, geen onderwijs voor de kinderen enz.) heeft opgeheven, maar dat ze in de

praktijk toch nog altijd meegesproken heeft bij benoemingen. De ervaring met het secretariaat van Menado is van *geringe waarde* geweest voor het begrip van het gekompliceerde bestuursstelsel op Java, dat geheel rustte op het begrip van de invloed der hoofden. Waar het in Java op aankwam, was zich de positie van de regenten duidelijk maken en van de onder hen geplaatste districts- en onderdistrictshoofden (die in de 20ste eeuw nog op de grond zaten als ze tegen de regent spraken, zó hoog was zijn positie als hoofd). De regent had inderdaad — en zeker in de tijd van Douwes Dekker — nog iets van een vorst, en zeker de uit een sultansgeslacht stammende „zeer hoge" regent van Lebak. En tot op zekere hoogte beantwoordde hieraan ook de bestuurspraktijk van de Europese ambtenaren. Welnu, de verhouding van de hoofden tot het volk in de Minahasa was veel minder „feodaal" dan op Java. De verhouding van de Minahassische hoofden tot het bestuur en de Regering was eveneens anders, omdat ze veel minder „hoog" stonden. Voor de situatie in de Minahasa kan de heer Spigt de dissertatie van M. Brouwer raadplegen over *Bestuursvormen en bestuursstelsels in de Minahasa* (1935). Het blijkbaar uitstekende dienen in Menado moet Douwes Dekker een zekere zelfverzekerdheid hebben gegeven (die hij na alle teleurstellingen zeker verdiende), maar ze heeft hem juist belemmerd in het dienen op Java. Natuurlijk heeft Douwes Dekker toen hij in Bantam kwam, de andere verhoudingen kunnen leren kennen, maar daar heeft hij juist zichzelf geen tijd toe gegund. Hij trad inderdaad, zo gezien, overijld op.

In de Minahasa kon de Europese bestuursambtenaar de hoofden „bevelen"; (daar was veel meer rechtstreeks bestuur dan op Java) op Java zelf echter nooit. Nog diep in de 20ste eeuw kon zelfs een resident een regent op Java niet iets „bevelen"; hij raadpleegde hem, vroeg om advies en stelde voor en zo nodig besliste hij, maar altijd in de vorm van een „printah aloes" (lett. zacht bevel) de enig aanvaardbare vorm voor een regent op Java. En wat deed Douwes Dekker als *assistent*-resi-

dent? Hij deed — zoals hij dat in de Minahasa gewend was — alsof de regent een ondergeschikte van hem was. Hij *beval* hem de grassnijders terug te sturen, omdat er meer waren opgeroepen dan volgens de vigerende regelingen toelaatbaar was. Hij heeft hiermee de regent gekwetst en hij heeft hiermee als bestuurder een onvergeeflijke blunder gemaakt, een handelwijze die hij bovendien nog voortzette door de regent (die nog een zeer beleefde brief zond, welke Douwes Dekker de gelegenheid bood de regent — en zichzelf — te rehabiliteren) kortweg een weigering toe te zenden (zie *Brieven en Documenten,* deel 9, blz. 496 onder 20 februari 1856). Dit is bijzonder grof, misschien niet in de Europese ambtelijke verhoudingen en misschien zelfs nog aanvaardbaar in de Minahasa, maar zeker niet op Java en nog minder tegenover de voor de bevolking zeer hoge regent van Lebak. Deze handelwijze was — hoe men het ook draait — een fout van Dekker — die hij overigens uit onwetendheid begaan heeft. Ook het voorstel van de (tijdelijke) verwijdering van de regent bewijst hoe weinig Douwes Dekker de positie van een regent begreep. Dit was een tweede fout erboven op.

Nu zeggen èn de heer Spigt èn Prof. Wertheim, dat Multatuli de verhoudingen zeer goed kende, omdat hij — overigens pas later — „beter dan welke Indië-kenner ook, wist dat het gouvernement liever tien residenten zou ontslaan dan één regent." Maar dat is geen bewijs ervoor dat Dekker de situatie begreep! Het was een gangbare mening en wáár ook. Waarom wáár? Omdat anno 1856, met de geringe kennis van de Inlandse verhoudingen bij de Europese bestuursambtenaren, Java onbestuurbaar zou zijn geweest.[11] Het hoofdenstelsel werd aan het cultuurherstel verbonden, maar het is ook daarvóór geweest en daarna blijven bestaan, verbonden aan andere stelsels. Men is nog niet tot de kern van het hoofdenstelsel doorgedrongen als men het koppelt aan de *misbruiken* van het cultuurstelsel. Dan heeft men het op zichzelf nog niet begrepen. Het was niet te ontberen, omdat alleen door de regenten de maatregelen van de Rege-

ring aanvaardbaar konden worden gemaakt. Niet om persé te kunnen „uitbuiten", maar om te kunnen besturen. Raffles had de regenten teruggebracht tot ambtenaren met een hoofdzakelijk politionele taak. Het Europees bestuur kwam rechtstreeks in contact met de bevolking. Wat liet hij op Java achter toen hij wegging? Een ontwrichte volkshuishouding. En hoeveel keer zal in die periode niet op de grofste wijze miskenning van adatrecht zijn gepleegd?

De tegenspelers.

Dat zijn in de eerste plaats de regent, en de resident. Allereerst de regent, die dank zij de *Max Havelaar* voortleeft als een „aartsknevelaar" (in de ogen van de heer Spigt) en als een „misdadige schurk" (in de ogen van Prof. Stuiveling). Dan de resident Brest van Kempen, die als een „beschermer van dieven en moordenaars" wordt gekwalificeerd en als een Slijmering in de *Havelaar* optreedt. Een eenvoudig gevoel van rechtvaardigheid verzet zich tegen deze voorstelling.

Hoe ik over de regent en de resident denk, kan een ieder in mijn artikel lezen (opgenomen in mijn bundel *Tussen twee vaderlanden).* Ik ga nu alleen maar in op wat de heer Spigt mij verwijt. Zo verwijt hij mij, dat ik Prof. Stuiveling onvolledig heb geciteerd als ik deze zeggen laat dat de regent een schurk was. In waarheid heeft Prof. Stuiveling geschreven — aldus de heer Spigt — „een schurk voor westerse begrippen." Ik heb even aan een onvergeeflijke slordigheid van mij gedacht en sloeg het artikel van Prof. Stuiveling in zijn bundel *Rekenschap* op. Toevallig kwam het boek open te liggen bij de bladzijden 118 en 119 en daar wordt bovenaan op blz. 119 het woord „schurk" tweemaal gebruikt, zonder enige toevoeging van „in westerse zin" of zoiets, in al zijn absoluutheid dus! Ik zou hiermee kunnen volstaan. Ik doe dit echter niet en volg de heer Spigt. Deze blijkt te menen dat ik het woord „schurk" ontleend heb aan een plaats waar Prof. Stuiveling de heer R. A. van Sandick citeert . . . neen, niet citeert, „dóórgeeft", zegt de heer Spigt terecht, want Prof. Stuiveling haalt niet letterlijk aan,

gebruikt geen aanhalingstekens, en noemt in dit verband Van Sandick ook *niet*. Het werd voor mij dus enig zoeken, maar ik heb de plaats die de heer Spigt vermoedelijk bedoelt, toch gevonden op blz. 113 bovenaan. Daarin staat inderdaad de beperking „naar westerse maatstaf", maar Prof. Stuiveling geeft onvolledig door als hij niet vermeldt, dat Van Sandick eraan toevoegde, dat „het rechtsgevoel van de inwoners van Lebak niet gekwetst is." Dit staat bij Van Sandick enige regels verder. Van Sandick stelt de kwalificatie „schurk" afhankelijk van de wijze van beschouwen. Daar is bij Prof. Stuiveling geen sprake van. Het was juist mijn grote bezwaar tegen zijn artikel dat hij het gedrag van de regent niet anders heeft trachten te beoordelen dan „naar westerse maatstaf". Deze toevoeging heeft geen enkele zin als men haar nergens tegenover stelt. Wie geeft hier onvolledig door? En nu komt een pikant detail: Prof. Stuiveling blijkt niet alleen onvolledig, maar ook over-volledig door te geven; hij heeft n.l. van Van Sandicks schurk „naar westerse begrippen", een „*misdadige* schurk" gemaakt. Wie moet niet even glimlachen om deze bijna onmerkbare toevoeging? De heer Spigt had werkelijk wat voorzichtiger te werk moeten gaan.

Nu nog een punt de resident Brest van Kempen betreffende, dat helaas weer een uitweiding vereist. Toen de resident zich op 26 februari 1856 nogal gealarmeerd door de aanklacht van Dekker, naar Rangkasbetoeng begaf om de zaak persoonlijk te bespreken, bracht hij ook een bezoek aan de regent. Dit bezoek was alleszins begrijpelijk. Het zou juist opvallend zijn geweest als de resident geen bezoek aan de regent had gebracht. Bij dit bezoek heeft de resident (blijkens een Maleise brief van de regent van 1 april aan de controleur) hem twee vragen gesteld, die voor de heer Spigt aanleiding zijn om in mokerhamersproza te spreken van „eenvoudig vunzig", van „schandelijk", van „glashard liegen" enz. Welke zijn deze twee vragen geweest? Ik ben zo vrij hiervoor de oorspronkelijke tekst te gebruiken zoals die bij Du Perron te vinden is. Ze is in een lapidair pasar-maleis gesteld met een zeer

beperkte woordkeuze waardoor het gevaar van dubbelzinigheden ontstaat (de moedertaal van de regent was uiteraard het Soendanees). Hij schrijft daarin dat de resident op 26 februari bij hem thuis geweest is en hem gevraagd heeft „apa Rhaden Adiepattie moepakat sama toean Adst. Resident, atawa trada." „Moepakat" betekent overeenkomen, overeenstemmen. De resident heeft de regent dus alleen gevraagd of ze het met elkaar konden vinden. Een gewone vraag voor de resident die de regent voor het eerst weer na een maand terugzag nadat zij beiden aanwezig waren geweest bij de installatie van Dekker. Het was ook gewoon dat hij informeerde naar de onderlinge verhouding — waar zoveel van afhing voor het bestuur in de afdeling — temeer waar de regent gemiddeld om de twee jaar een nieuwe assistent-resident voor zich kreeg. Men behoeft hier met goede wil niets in te zien, met kwade wil natuurlijk heel veel.

De tweede vraag die de resident stelde was „pegimana ada sakit hattie sama toean Adsistent Resident, atawa trada." „Sakit hattie" betekent „verdriet". De vertaling in de *Brieven en Documenten* luidt „hebt u een grief jegens de assistent-resident of niet". Deze is niet fout, maar het Maleis laat ook een andere vertaling toe. De zin kan ook betekenen „heeft de assistent-resident u verdriet gedaan (dus meer passief) of zo men wil „heeft hij u gegriefd?" Deze vertaling is eveneens mogelijk waarbij dit deel van de zin zou kunnen slaan op het naar huis sturen van de grassnijders. Het is zeer onwaarschijnlijk dat het gebeurde met de grassnijders van enige dagen tevoren niet ter sprake zou zijn gekomen. Als de resident er niet over begonnen is dan zeker de regent, want het optreden van Dekker moet hem zeer hoog gezeten hebben. In ieder geval praat de heer Spigt door geen enkele twijfel gekweld ongestoord verder op de toon van een burenruzie. Waar de heer Spigt ook rustig aan voorbij gaat, is al het andere (w.o. de correspondentie met Dekker) dat vóór de integriteit en het fatsoen van Brest van Kempen pleit, een soort fatsoen waar ik hoe langer hoe meer voor ga voelen.

Er is slechts één punt in de aanval van de heer Spigt waar ik moet retireren en dat is de kwestie van het „leveren van meiden". Het „noodlot" heeft gewild dat ik — juist de enige keer dat ik me rechtstreeks op mijn kennis van Indische toestanden beriep — te ver ben gegaan en me te absoluut heb uitgedrukt en dat blijkbaar het „leveren van meiden" door het Inlands bestuur toen wèl voorkwam. De heer Spigt draagt hiervoor een citaat aan uit een boek van „Opheffer". Prof. Wertheim had mij reeds maanden tevoren op deze passage gewezen. Ik heb later nog meer aanwijzingen gevonden voor dit misbruik dat men zelfs voor „adat" wilde laten doorgaan.[12] Dat was het op Java beslist niet, wel op Bali. Overigens blijkt nergens uit — en ik geloof dat hier tussen de heer Spigt en mij geen verschil van mening bestaat — dat de regent van Lebak, de heer Brest van Kempen van „meiden" voorzag. Het is zelfs niet aannemelijk, dat de resident die in Serang woonde, in een heel andere afdeling, een beroep op de regent van Lebak zou hebben gedaan of van diens medewerking zou hebben geprofiteerd. De bekende toespeling van Hasselman aan Dekker — de laatste heeft er ook uitdrukkelijk géén gebruik van willen maken — blijft in ieder geval in de sfeer van de roddel liggen. Bovendien zullen de heer Spigt en ik het er ook wel over eens zijn, dat de onverkwikkelijke „meidenkwestie" voor de beoordeling van de zaak van Lebak nauwelijks van enige betekenis is. Ik zou dit punt in mijn artikel ook nooit hebben aangeroerd, als het niet door anderen gebruikt was om de afhankelijkheid van de resident tegenover de regent te suggereren.

De heer Spigt kan moeilijk beweren dat ik me tot dusver geen moeite gegeven heb hem te antwoorden, daarom moet hij mij maar toestaan dat ik op zijn laatste alinea's niet inga. Dit zou naar mijn mening zinneloos zijn. Dit is ook geen ontwijken van zijn argumenten, maar eenvoudig het constateren van de grenzen waarbinnen discussie nog mogelijk blijkt.

Van een geheel andere toon en orde is de bijdrage *Havelaar's tekort* van Prof. Wertheim, die een bepaal-

de visie op de zaak van Lebak ontwikkelt. Ik behoef hem hierin niet te volgen, omdat hij voor het grootste deel langs mijn artikel heenschuift en slechts op enkele punten op mijn betoog ingaat. Ik heb ze gedeeltelijk al behandeld terwijl ik de heer Spigt bestreed, maar een voor mij en waarschijnlijk ook voor hem essentieel punt (waar de opbouw van zijn visie nauw mee samenhangt) bleef onbesproken. Op blz. 373 geeft Prof. Wertheim eerst een deel van mijn betoog weer, waarin ik zeg dat Dekker zich van de koloniale maatschappij[13] zoals hij funktioneerde, nog geen duidelijke voorstelling had gevormd. Wertheim meent dat ik me vergis en dat ik mezelf tegenspreek wanneer ik elders (Dekker citerend) stel dat het deze ging om een *principe* dat moest worden uitgemaakt vóór de overgave van het bewind aan de nieuwe G.G. Pahud. Wat was dit principe? Wertheim laat Dekker niet antwoorden maar antwoordt zelf: „dat een eind moest worden gemaakt aan de corruptie van de Javaanse aristocratie door een door commerciële overwegingen gedreven koloniale exploitatie." Dit past ongetwijfeld bij Wertheims visie van een Multatuli die zijn tijd vooruit was, maar ik geloof op mijn beurt dat Wertheim zich vergist en een interpretatie aan het woord „principe" geeft, welke hier, voor deze plaats (in Dekkers losse aantekeningen; *Brieven en Documenten* blz. 601) niet toelaatbaar is. Een andere betekenis ligt veel meer voor de hand. Ongeveer een twintig regels tevoren staat in dezelfde aantekeningen in los verband daarmee: „De tijd van waarschuwen, confereren en schipperen is voorbij — Zie de archieven, wat heeft het gebaat? Mijne manier is thans nodig, — en alleen afdoende." Dit was het „principe" dat moest worden uitgemaakt, het principe van het doortastende en daadwerkelijke optreden en dat is wat anders dan wat Wertheim meent. In ieder geval ben ik volstrekt niet overtuigd door zijn betekenisomschrijving.

Er is nog iets: op blz. 374 zegt Prof. Wertheim — die ervan uitgaat dat Dekker geleid werd door principiële overwegingen — dat het er voor Dekker niets toe deed, dat weleens een knevelaar werd gestraft

(. . .) maar dat Multatuli besefte, „dat het negentiende-eeuwse koloniale systeem dat deze misbruiken met ijzeren noodwendigheid met zich meebracht, niet deugde." Er is een eenvoudige vraag: „Wat had Dekker, toen hij in Lebak de misbruiken constateerde, moeten doen om principieel te handelen?" Dat wat hij voorstelde? Was dat een principiële handeling, of zou hij hiermee ook alleen maar incidenteel een knevelaar gestraft hebben? Was zijn voorstel principiëler dan bijvoorbeeld het optreden tegen misbruiken op de gebruikelijke wijze — d.w.z. eerst persoonlijk onderzoeken en bewijzen verzamelen en dan aanklagen? Ik kan me de daad van het ontslag van een maand later wel indenken als een principiële daad — mits we erkennen dat ook andere overwegingen gegolden hebben — het voorstel om de regent te verwijderen echter niet. En hier ligt toch het uitgangspunt van het hele conflict, dat uitgegroeid is tot de zaak van Lebak.

Ik geloof dat ik langzamerhand aan het einde ben gekomen. Een ding nog van mijn kant: doordat Douwes Dekker de situatie in Bantam onvoldoende kende (Rouffaer geeft daar enkele typerende voorbeelden van) en bijna uitsluitend met het archief van zijn voorganger werkte, heeft hij de regent als hoofdschuldige gezien en het districtshoofd van Parangkoedjang als medeplichtige. Wat is uit het latere onderzoek van Brest van Kempen gebleken? Dat het districtshoofd van Parangkoedjang de hoofdschuldige was en dat de regent zich slechts schuldig gemaakt had aan „zogenaamde knevelarijen", die „behoren tot dezulken, welke door Inlandse hoofden van rang als niet ongeoorloofd worden beschouwd." Over deze zinsnede uit een missive van de Raad van Indië hebben sommige Multatulianen vuur en vlam gebraakt. Er blijkt alleen maar uit hoe weinig ze ervan begrijpen en wat een leerstellige ethici ze zijn. Tussen „adat" (de realiteit) en de „wet" (uitgedrukt in regelingen en reglementen) bestond — zo schreef ik in mijn artikel — een marge. Welnu, „niet ongeoorloofd" zijn de „knevelarijen" welke binnen deze marge vallen — die dus volgens de

adat aanvaardbaar zijn — de ongeoorloofde zijn die, welke de marge overschrijden. Tussen „adat" en „wet" heeft altijd een spanning bestaan, maar voor de bevolking en voor de regent leefde de adat alleen in het rechtsbewustzijn. Dit moet de grondslag zijn voor het verder doordringen in de zaak van Lebak. Douwes Dekker heeft met de volledige inzet van zijn persoonlijkheid, uit de edelste menselijke overwegingen in Lebak gehandeld, maar hij was er door zijn kennis, ervaring en persoonsstructuur niet toe voorbereid. Hij heeft ernstige beleidsfouten gemaakt die hij zelf nooit ingezien heeft. Dit heeft zijn leven verbitterd; het is zijn tragiek geweest.

Maar ik zie niet in wat dit alles afdoet aan de grootheid van Multatuli's schrijverschap. Als men uit deze formulering weer de verwerpelijke tegenstelling tussen de *schrijver* en de *mens* wil concluderen, dan heb ik daar alleen op te antwoorden, dat deze lieden de betekenis van het schrijven voor de persoonlijkheid miskennen. Voor mij is Multatuli de grootste schrijvers*figuur* van de gehele negentiende eeuw en misschien wel van de hele Nederlandse letterkunde, tenminste voorzover een oordeel als dit zin heeft. En het is niet gering wat ik hier zeg, omdat ik het schrijverschap geheel in de persoonlijkheid geïntegreerd zie. Maar Douwes Dekker heeft als bestuurder gefaald en de larmoyante Lothario is een andere dan Douwes Dekker. Als hij het wèl was, zou ik dit beledigend voor Multatuli vinden.

1 In het Havelaar-nummer van dit tijdschrift juni-juli 1960.

2 Geciteerd door Prof. Wetrheim in een nog dit jaar te verschijnen artikel over **Drie telgen van het geslacht Roorda van Eijsinga** in de **Bijdragen voor de Taal- Land- en Volkenkunde.**

3 Ik citeer uit een onvoltooide Multatuli-biografie van deze, die in handschrift berust op het Kon. Instituut voor de Taal- Land- Volkenkunde te Den Haag.

4 Duijmaer van Twist heeft menigmaal bij de Regering in Nederland op aangedrongen op een betere salariëring. Hij praatte echter voor dovemansoren.

5 Multatuli zegt letterlijk dit: „Dat de hoofden onmisbare schakels zijn in de keten die twintig miljoen Javanen aan Nederland verbindt,

meen ik te hebben aangetoond. Doch deze waarheid aan te voeren als voorwendsel om het wangedrag of de misdaden van een bepaald hoofd ongestraft te laten, is ongerijmd. Is een sersjant onschendbaar, omdat men in een welgeordend leger de onder-officieren niet ontberen kan?"

6 De uitbreiding over het bestuur in de **Max Havelaar** is precies wat Du Perron ervan zegt: „voor de Europese lezer van toen onmisbaar." Maar ook niet meer.

7 Waarom vergeet men toch altijd over deze „roof" sprekende, dat dezelfde „knevelende" regent – volgens Van Sandick (blz. 207) – toen er veepest in Lebak uitbrak, „een paar honderd buffels" voor zijn eigen rekening liet kopen om onder de bevolking te verdelen. Beide handelingen van de regent passen volkomen in hetzelfde oosterse patroon.

8 De kennis van dit alles is pas gekomen na het grote „Onderzoek naar de rechten van de Inlander op de grond uitgeoefend op Java en Madoera", het z.g. **Eindrésumé.** Dat over Bantam kwam als eerste in 1871 uit.

9 Zie hierover een artikel van mijn hand dat in het december-nummer van de **Bijdragen tot de Taal- Land- en Volkenkunde** zal verschijnen onder de titel **Rouffaer en Multatuli.**

10 Natuurlijk weet ik dat Dekker ook in Poerwakarta en Poerworedjo werkzaam is geweest, maar in de ondergeschikte positie van commies, een hoofdzakelijk administratieve betrekking. Een commies komt ook voor dienstzaken weinig in aanraking met regenten; daarvoor is hij (nog) te laag geplaatst.

11 Het in 1856 vigerende Regeringsreglement stelt (art. 67) vast: „Zoveel de omstandigheden het toelaten, wordt de Inlandse bevolking gelaten onder de onmiddellijke leiding van hare eigene hoofden."

12 C. van Vollenhoven, **De ontdekking van het adatrecht,** p. 92-93.

13 Eigenlijk heb ik niet gesproken van „koloniale maatschappij", maar van de „maatschappij zoals hij die aantrof", dat is de dessasamenleving in Lebak. De aanduiding „koloniale maatschappij" zou weleens verwarrend kunnen werken, meen ik.

John Drager

BINDING

sinds ze werd weggesleept,
in hout verpakt en naar beneden gleed,
ligt ze te wachten, diep en dood.

mijn ogen dolven in de grond
van vierkant land met heg en sloot.
ik kon het niet geloven maar ik stond
weer kind te worden in haar schoot.

op een vulkaan die koud geworden is,
lag ik als lava om haar heen;
gestolten met een bange sis
zocht ik nog naar die ene steen,
waarin haar naam gestorven is.

later, op de terugweg,
over 't grint,
voel ik haar hartslag,
die opnieuw begint.

J. B. Charles

HET BEWIJS DAT ER GEEN DUIVELS ZIJN

„Ik kan bewijzen" zei het meisje, „dat er geen duivels zijn. Komt u maar mee."

Elborg sloeg de laatste droppel uit zijn glas achterover en kwam toen onwillig overeind. Als het alleen uit beleefdheid had moeten zijn was hij waarschijnlijk nog blijven zitten, maar hij was wel nieuwsgierig. Er zou dus klaarblijkelijk iets worden vertóónd. En hij moest langzamerhand toch de tocht naar boven beginnen. Toen hij bij de deur was stond het meisje al bij de hoek van het huis, ze wenkte hem ongeduldig.

„Hier is het."

Meteen was ze verdwenen.

Toen Elborg óók de hoek om kwam zag hij haar staan kijken naar de gevel van het huis. Er was een muurschildering, zag hij, toen hij dichterbij kwam. Er valt geen licht op, dit is de noordkant, dacht hij; een beetje noord-oost. Dat is de oorzaak dat die kleuren zo fris zijn, want het is al een oud geval.

Er lag een man op een praalbed. Het praalbed was een doodsbed. Een gebloemde deken lag in plooien over hem heen. Hij hield zijn handen keurig boven het dek. Op zijn borst stond een lelijk klein nakend vermiljoenrood mannetje, met een blinkend wit scherp gebit en met diereklauwen. Geen bokkepoten, maar evengoed was het een duivel. Hij prikte met een grote vork die hij in de ene hand had in het gezicht van de dode man en hield in de andere hand triumfantelijk een klein, naakt evenbeeldje van de dode als een vis omhoog. Dat was de ziel, die hij kennelijk net had gevangen. Een groep mooie vrouwen stond op de achtergrond dodelijk verschrikt toe te kijken. Een vreemd geval dacht Elborg, waar zou dit huis deze voorstelling aan verdiend hebben?

„Ziet u al wat ik bedoel?" vroeg het meisje benieuwd.

„Dat er geen duivels zijn? Integendeel, ik zie zelfs een duivel vlak voor me!"

„Dan moet u beter nadenken. Wat leest u op zijn gezicht?"

„Een smoel noem ik dat. Duivels plezier!"

„Juist, duivels plezier. U bent er nog niet, ik zal u helpen. Wat worden mensen die goed hebben geleefd en zalig sterven?"

Elborg voelde zich weerspannig worden en zweeg geprikkeld.

„Engelen, nietwaar? En slechte mensen zouden duivels worden. Voor straf. Maar kijk nu naar dat onbeschaamde mannetje."

Elborg richtte zijn blik op het geslachtsdeel van het monstertje. Een mànnetje was het, inderdaad.

„Kijk es naar dat onbeschaamde mannetje: het heeft machtig veel plezier in zijn satanswerk. Aha, plezier. Plezier voor stràf?! Hij zal als straf voor zijn slechte leven een eeuwigheid van plezier ingaan? Dat is een contradictio in terminis! Ergo: duivels kunnen niet bestaan. Quod erat demonstrandum."

„Jawel," zei Elborg, nu helemaal gewonnen, „er zit één duivels klein slimmigheidje in de onderstelde, maar ik voel verder alles voor je bewijs. Kom, laten wij dus slècht gaan doen samen."

Maar zelden had hij zo snel spijt gehad van zijn woorden. Het meisje verstrakte en uit haar ogen scheen een boos licht — niet teleurgesteld of verdrietig maar regelrecht kwaadaardig en minachtend. Zij keerde zich op één hak om en verdween weer om de hoek van het huis.

Toen hij haar volgde kon hij net de kralen gordijnen van de deur achter haar zien wervelen. Zij was weg.

„Au revoir!" riep hij luid en nog eens: „au revoir!" Maar er klonk geen antwoord. En hij had zijn rugzak nog binnen liggen. Hij ging er dus maar achteraan. Hij scheidde het gordijn met een zwemgebaar en stapte kordaat uit het exploderende daglicht het donkere huis in.

„Marietta, ik wil betalen en moet mijn rugzak pakken!" En toen uit de schemering geen geluid antwoordde voegde hij daar aan toe „en ik vraag vergeving." Zij stond al bijna weer naast hem.

„Hier is uw rekening" zei ze.

„Zie je nou wel dat er toch een duivel is?" Hij zei het half spijtig, half spottend.

„Nee" zei zij, „de duivel bestaat niet. De wereld is mooi. Alles is fijn. En dat zou hij niet dulden als hij bestond!"

Ze kwamen samen weer buiten. Kijk, de zelfde zon als zonet, dacht Elborg, en toch is hij mij nu meer genegen. Maar tegen Marietta zei hij: „Niet alles is mooi. Ja, alles is fijn, maar fijn en mooi zijn maar één kant van alle dingen. Er is altijd ook een andere kant. Dat is die van de duivel. Jij bent een mooi meisje, een heel mooi stuk jonge vrouw, maar weet je wel dat ook jij van binnen een pas geslacht varken bent?"

„U bent mij er een!"

„Een natrood, warmdampend, pas geslacht varken."

„U hoeft mij niet te beledigen!"

„Liefje, liefje, dat bedoel ik ook niet, maar wij allemaal, hoe mooi wij ook zijn, wij zijn aangevreten. Er zitten hele wormgangen door onze mooie stevige lijven, wormkanalen met verrukkelijke openingen en deerniswekkende uitgangen."

Hij had geen goed woord voor deerniswekkend en maakte er „miserabel" van, toen weer iets als deerniswekkend, zij begreep het toch niet. De overgang van het abattoir naar de wormstekigheid was ook wel wat abrupt. Uit een plotselinge verlegenheid ging hij opeens voort: „Je mond bijvoorbeeld! En entree zo prachtig als geen Grand Hotel een hall heeft, mensenhanden kunnen dat niet maken, niet eens bedenken, doe je mond eens open liefje" — ze voldeed aarzelend aan zijn verzoek — „kijk es wat een pracht van een gebit en dat levendige vochtige rode van . . . kijk die tong!" — zij stond nu met het hoofd achterover en de mond zo wijd mogelijk open — „kom, doe maar weer dicht." Hij moest opeens zijn lachen inhouden en een jeukend gevoel spreidde zich van de beide oksels uit over rug en borst.

„U bent geloof ik getikt," zei Marietta nu pruilend, en misschien wel helemaal niet aardig en u mag mij niet tutoyeren."

„Wijs je mij de weg naar boven?"

„Wil ik met u meegaan? Een eindje?"

Ondertussen stonden zij al op de bergweg. Elborg hield haar tegen.

„Het spijt me, het spijt me heel erg, maar nee, toch maar niet. Alleen, als ik terug kom, dan zal ik je direkt opzoeken en vinden zal ik je ook. En dan zal ik wèl aardig voor je zijn. Geef mij een kus."

„Als ik gek was. Adieu, ga dan nu maar."

Hij raapte zijn rugzak van de grond en zwaaide er zijn ene schouder in. Hij stak zijn andere arm door en zocht het goede evenwicht.

„Adieu, dus geen kus?"

„Zult u oppassen? En luister eens!"

Zij ademde daarbij opeens heel snel.

„Kom terug" fluisterde zij. En zij keerde zich om en verdween voor de zoveelste keer om de hoek van het huis.

Anthonie Donker

KAIN DE OORLOGSGEEST[1]

Dat Bernard Shaw, afwijkend in alles, ook in zijn visie op Kaïn en Abel een sterke afwijking zou vertonen, kan niemand verwonderen. Het paradijsverhaal had hij, in de eerste acte van *In the beginning* (eerste deel van zijn *Metabiological Pentateuch, Back to Methuselah)* onderstboven gekeerd. Adam was beu van het paradijs geworden, hij geeuwde en gruwde van het eeuwige leven. Maar in de geschiedenis van Kaïn en Abel is Shaws spot sarcastischer, verbetener en ernstiger. Het spel steekt er vrijwel alleen in de formulering, de achtergrond is letterlijk dodelijke ernst.

Deze tweede acte van *In the beginning* speelt enkele eeuwen na de zondeval, in een oase in Mesopotamië. Adam en Eva zijn met ruig linnen en blaren bekleed. Adam is aan het spitten, Eva spint in de schaduw van een boom. Zij hebben hun jeugd en bekoring verloren maar zijn in de kracht van hun leven. Adam is gemelijk, Eva gelatener. Zij hoort de stem van een man roepen. Het is Cain. Maar Adam gromt en ziet niet op. Cain is in houding, stem en kledij een krijgsman geworden, met speer en schild en helm. Zijn verschijning is meer potsierlijk dan schrikwekkend, met het rode kleed over zijn leeuwenhuid, de krijgshaftige snor en de met koper versierde sandalen. Tegenover zijn ouders is hij niet op zijn gemak, nog altijd de in opstand gekomen zoon die weet dat hem geen vergiffenis is geschonken. Hij hoont Adam om zijn zwoegend graven. Nog altijd in het oude spoor. Geen vooruitgang, geen verlichte ideeën. Wat was er van Cain geworden, als ook hij was blijven graven naar het voorbeeld van zijn vader! Adam vraagt wat hij dan geworden is, met zijn schild en zijn speer, „and your brother's blood crying from the ground against you". Hier keren de bijbelwoorden weer terug, maar als in de paradijsscène laat Shaw ook hier een ruzietoon tussen de eerste mensen heersen.

Cain beroemt er zich op dat hij de eerste moordenaar is, Adam is slechts de eerste mens. Dat kan iedereen zijn, net als de eerste kool.„To be the first murderer one must be a man of spirit." Men moet Shaw zijn voor zulk een bijtende paradox. Shaw heeft zijn eigen socratische methode, hij stelt de waarheid in het licht door haar om te keren, de aldus verkregen paradox bewijst dan haar onomkeerbaarheid; daartegenover toont hij aan, hoe de conventionele denkbeelden wel omkeerbaar zijn. Bij Shaw geen romantisch aureool voor Caïn's opstandigheid, ook geen tragiek. Hij stelt de portée van de Kaïn-figuur meer principieel en algemeen dan dramatisch en individueel. Hij maakt zijn Cain belachelijk, parodieert in hem het krijgsmanschap, en hekelt de oorlogsgeest. Door zijn woorden te chargeren maakt hij hem indirect tot zijn woordvoerder, tegen de dwaasheid en ontaarding van de bloedvergietende mens. Hij stelt de krijgsmanseer en -trots van het bloedvergietende mensdom — van de alvernietigende dodelijke stralen nog niet te spreken — aan de kaak als vals romantische heroïek en voze heldenverheerlijking. Cain is hier als eerste die een medemens doodsloeg de vader van het bloedvergieten. Hij is de stamvader der Kaïnieten, der oorlogvoerders en bloedvergieters. Shaws spot is geen profanatie, geen moedwillige blasfemie, maar de uitdrukking van een critische menselijkheid, een uitdagend verantwoordelijkheidsbesef. Hij legt hier ook de groei bloot van de valse argumentatie, de ontplooiing van de eerste drogredenen, het weldra welig om zich heengrijpend misbruik van het menselijk verstand. Op de kennis van goed en kwaad volgt, zich snel ontwikkelend en alom verbreid, het vermogen die kennis aan te wenden om het kwaad voor goed te doen doorgaan. Op het onderscheid volgt de *verwisseling* van goed en kwaad.

Cain twist met Adam over de vraag wie voor Abels dood verantwoordelijk is. Abel was een uitvinder, „a discoverer, a man of ideas, of spirit, a true Progressive." Hij vond het vuur uit en het altaar waarop het vuur werd onderhouden. Hij vond het dierenoffer uit, hij zette er de dieren door het vuur in braadvlees om.

Abel was „the discoverer of blood, the inventor of killing." Ook hier Shaws omkeringsprocédé. Inplaats van de zachtmoedige der traditie wordt Abel een vermetele. Het was de geest, het vernuft, de Stem (the Voice) die hem zijn vindingen ingaf. Cain volgde hem wel na in het bouwen van een altaar maar slaagde er niet in het te doen ontvlammen. Het was Abel die hem uitlachte. Daarop rees in Cain de opwelling zijn broeder te doden zoals deze het de dieren had gedaan. „He laughed at me; and then came my great idea: why not kill him as he killed the beasts?" Het dieren- en het vruchtenoffer, in de bijbel denkelijk verschillend stamgebruik uitdrukkend, was ook voor Byron aanleiding geworden Abel te verwijten dat hij het eerste bloed deed vloeien. Ook Shaw gaat erop door, maar hier beroemt Cain zich erop dat hij de eerste moordenaar is, bij Byron is het stamelend en ontsteld dat dit woord voor het eerst Cains mond ontvalt, als Abel is neergevallen. „My brother . . . thy murderer." Uw broeder en uw moordenaar. Zijn laatste woorden zijn daar dat hij geen rust en vrede vindt. Dan trekken Adam en hij weg, „eastward from Eden."

Bij Shaw is Cain sinds zijn daad geëvolueerd tot een vervaarlijk krijgsman. Hij heeft zich geoefend in het jagen, het doden, terwijl Adam domweg is blijven spitten en graven. Hij noemt zich beter dan Adam, „stronger, happier, freer." Maar Cain is niet sterker, werpt Adam tegen, hij mist volharding, hij kan slechts vrees aanjagen. De slang, listigste der dieren, vond zelfs het gif uit om zich tegen hem te beschermen. Ook Adam vreest hem, de mens is van vrees voor de mens vervuld. Homo homini lupus, dog eats dog, vaak genoeg is die staat van zaken onder woorden gebracht. Shaw onderstreept het door Cain de lof van de strijd te doen zingen. Geen opwindender leven dan het gevecht op leven en dood. „It is terrible; but there is no joy like it." Hij heeft gevochten met een beer, een leeuw, een man. Man tegen man, speer tegen speer, schild tegen schild. „He who has never fought has never lived." Zonder gevaar kan Cain niet groot zijn. Daarmee betaalt hij voor Abels bloed. Gevaar en vrees volgen

hem overal. „Without them courage would have no sense. And it is courage, courage, courage, that raises the blood of life to crimson splendor."

De Stem spreekt tot Cain anders dan tot zijn vader. Voor Adam betekent de Stem nog het verbod tot doden, voor Cain niet meer. Een ieder zijn redenen, de Stem is onschadelijk geworden sinds de mens ook Deze heeft bedwongen en in zijn dienst gebracht. „In the end he dictates what the Voice shall say." Voor Cain is de mens niet alleen niet zijn broeders hoeder, hij is zijn heerser. Of hij dit zijn zal, en wie het zijn zal, dat wordt uitgevochten, door strijd beslist. Waarom doodde Abel Cain niet? Dat had evengoed gekund. Cain was de eerste overwinnaar: „it was man to man; I won, I was the first conqueror." En daarom staat hij hier onverslagen. Dat is het Cainsteken, hem ingebrand als het merk aan Abels schapen. Wie denkt zijn broeders hoeder te zijn, verliest de strijd. „He who bears the brand of Cain, shall rule the earth!

Eva is weifelmoedig, zij neemt het tegen Adam voor haar zoon op — anders dan de hartgrondige vervloeking bij Byron — maar zij verwijt hem ook zijn „stupid fighting and destroying and foolish boasting." Hebben dan Cain en Eva nog iets met elkaar te maken?, vraagt Adam. Zij die voortbrengt, hij die vernietigt. „She is the creator, he the destroyer." Maar ook haar voortbrenging dient Cain, luidt diens antwoord. Om macht te vestigen, dient in grote getale voortgebracht, en op grote schaal vernietigd. „How can I destroy, unless she creates." Er zullen ontelbare mensen ter wereld komen en in ontelbare scharen zullen zij weer worden vernietigd. „I have imagined a glorious poem of many men." De legers zullen tegen elkaar oprukken, de horden elkaar verdelgen. Door de vier paradijsrivieren stroomt bloed. De kreten van triomf en van razernij, van wanhoop en pijn! „That will be life indeed." Adam bleef een zwoeger, een graver en een werkezel. Alleen een man die zijn leven gewaagd heeft weet wat het is te rusten in de omhelzing van een vrouw (weldra zal dat gaan heten: vivere pericolosomente). Cains verheerlijking van de strijd culmineert

in de uitspraak: „There is something higher than man. There is hero and superman." Maar dat wordt Eva te machtig: „Superman! You are no superman: you are Anti-Man". Na zijn dood zal men zeggen: hij was een groot krijgsman maar het was beter, als hij niet had geleefd. Adam is zich bewust dat hij die de grond bewerkt, zal blijven leven. Cain zal voor zijn tijd sterven, Adam, hoe hard het leven hem ook valt en zonder het blijvend te begeren, zal duizend jaren bestaan. Het klinkt naar: en de boer hij ploegde voort. In Eva's woorden: de grond bewerken, dat is de aarde doen leven en voortbrengen, zoals ik leef en voortbreng. „It is long and hard and painful to create life: it is short and easy to steal the life others have made." In Adams woorden: „Mine is the Voice of Life; yours is the Voice of Death." Wel voert het twistgesprek van Adam en Cain hen tenslotte tot dezelfde grondvraag, waar het in Byrons Cain omging, de vraag naar de dood zelf. Cain vraagt: „Tell me this: who invented death?" En dan, sophistisch en mephistofelisch: of hij te laken is, als hij in het ten dode opgeschreven leven een dienaar van de dood is, „a minister of death?" Adams slotsom echter luidt, dat vervloekt zijn de status is van hen die de dood meer liefhebben dan het leven.

Shaw raakt aan de zinloosheid van een leven dat zichzelf door geweld weer teniet doet, een mensdom dat zichzelf voortplant tot zelfvernietiging, van de mens die zich ter wereld gebracht ziet en met het leven begiftigd om te vernietigen en zich te laten vernietigen. In wezen beroept hij zich onuitgesproken op de heiligheid, in de zin van het door de mens onaantastbare van het leven. Zijn moraliteit van de geschiedenis van Kaïn en Abel is als een dialoog der achterblijvende om het lijk van Abel geschaard, want diens gewelddadige dood is de inzet ervan, zijn verslagen lichaam de zwijgende aanklacht en voortdurend aanwezige kroongetuige in het geding om de roeping en de waardigheid van de mens. Het bijbels verhaal van de eerste doodslag heeft evenals dat van het ontstaan van het kwaad en van de schuld op aarde van eeuw tot eeuw de mens steeds weer opnieuw midden in het geweten getroffen

en zijn verbeelding tot de herschepping ervan geprikkeld. Zienderogen en schrikwekkend groeide met de geschiedenis van het geweld het eerste onbewuste misdrijf tot de onmetelijke vermenigvuldiging van de bewuste georganiseerde gewelddaad. Shaw gaf zijn cerebraal gedramatiseerde ontsteltenis hierover vorm onder de indruk van de eerste wereldoorlog. Nadien kreeg „Kaïn in de cockpit" een alle voorstellingsvermogen tebuitengaande, de ervaringen van zelfs de tweede wereldoorlog ver achter zich latende gigantischer opdracht tot vernietigend geweld, van een zo vermetele draagkracht dat hij niet meer alleen de mens maar het leven op aarde zelf naar het leven staat. En opnieuw zien schrijvers — radeloos en machteloos? — om naar het oeroud verhaal dat beangstigend actueel er in kiem en in slotsom reeds alles van heeft geweten, van de gewelddaad en van de schuldontkenning: ben ik mijn broeders hoeder? Of, met alle geforceerd vernuft: ik noem mij mijn broeders hoeder, al moet ik ons allen verdelgen.

1 Uit een studie **Ben ik mijn broeders hoeder?** welke dit najaar zal verschijnen bij Querido's U. Mij.

Jan Schepens

NOCTURNES XXXI

De nacht: een opengaan van horizonnen.
't Verleden is vergeten en voorbij.
Aloude weeën werden overwonnen
En wat zal komen murmelt stil in mij.

De wereld rust en moet zich voorbereiden
Om op te staan met nieuwe kracht en moed.
Uit nederlagen groeit een jonger strijden,
Een rood verlangen sterkt het slapend bloed.

Gesloten ogen: bloemen toegeloken.
Ontspannen handen die vergeten zijn
Waartoe zij dienen. In zichzelf gedoken,
Verbeidt het leven nieuwe zonneschijn.

Geen vertikale wetten, noch geboden.
In rustige horizontale staat
Liggen de levenden, zoals de doden.

Opstaan en opstanding, o Dood en Daad.

NOCTURNES XXXIX

De duikelsprong in ijle lucht:
Een hemelsteen slaat op de vlucht.
De meteoor suist daar voorbij.
Opstand en waan. Is hij nu vrij?

De hemelen verroeren niet.
Waarom? Omdat een ster verschiet?
De rest blijft schoon in evenwicht.

Er viel een sprankel vurig licht.
Een spoor, een flits. Alweer vergeten.
Er is geen rouw bij de planeten.

Een wanhoopskreet in het heelal,
Een misverstand, een plotse val,
Een schilfer noodlot daar omhoog,
Een veel te snel getrokken boog,
Een kras van vuur over de rug
Van 't diepe blauw, een hemelbrug
Die een sekunde slechts bestaat
En dan de ruimte weer verlaat.

Afwezigheid, Sereniteit.
Het vuur is zijn bezieling kwijt.

Eén vers van 't heelalieke lied
Sprong uit de maat en slaagde niet.

Eén lichaam wankelde in nood:
Nieuw leven toewaarts, of de dood . . .

Th. van Tijn

„CHRISTELIJK-SOCIAAL" IN DE NEDERLANDSE POLITIEK

Al noemt de regering haar beleid „Christelijk-sociaal", daarom moet men van de Troonrede nog niet verwachten, dat hij een soort van nieuwe Bergrede zou zijn. De woorden „Christelijk" en „sociaal" hebben in het politieke verband met zaken als religie of gemeenschapszin niets van doen, — zodat zij ongelijk hebben, die verwijtend de vinger opheffen en de ministers toevoegen: foei, is dit nu Christelijk, is dat nu sociaal . . .?

Het zijn nu eenmaal termen uit het politieke jargon, niet uit het ethische. Christelijk betekent politiek gesproken alleen dat men steunt op konfessionele partijen; sociaal wil hier zeggen, dat men met de vakbeweging op redelijk goede voet wil trachten te blijven. Daarmee is inderdaad de positie van de regering-De Quay ten opzichte van enkele der voornaamste politieke en sociale organisaties van ons vaderland omschreven. Wat dit in de praktijk zal betekenen hangt onder meer af van de ekonomische ontwikkeling. In dit opzicht boft De Quay: wel zelden heeft een regering de wind zo in de zeilen gehad. De hoogkonjunktuur in West-Europa heeft verbazingwekkende proporties aangenomen, — terwijl tegelijkertijd de ekonomie der Verenigde Staten al lange tijd stagneert. De produktiekapaciteit in de meeste West-Europese landen, zeker ook in Nederland, is geheel ingeschakeld om aan de vraag te voldoen: dat geldt voor machines en andere technische produktiemiddelen, dat geldt ook voor de arbeidskracht. Toch is, naar het schijnt, de grens van de hoogkonjunktuur nog niet gekomen. Er is een grote overvloed van kapitaal, ook door de kapitaalsvlucht uit de Verenigde Staten, die zich onder andere uit in de aankoop van aandelen van Nederlandse ondernemingen door Amerikaanse beleggers. De blijvende lage rentestand, een ongewoon fenomeen bij

een zo hoge bezettingsgraad van de produktieve krachten, maakt het de ondernemingen zowel als de overheid vooralsnog betrekkelijk gemakkelijk nieuwe investeringen te ondernemen. De ekonomische vooruitzichten lijken, tenminste op korte termijn en ten aanzien van de West-Europese konjunktuur, gunstig.

De Christelijk-sociale regering is door de onverwacht gunstige ekonomische omstandigheden ontkomen aan ontlading van sociale en politieke spanningen, die zij bij haar optreden opwekte. Toen zij in de zomer en het najaar van 1959 haar sociaal-ekonomische plannen ontvouwde — o.a. een huurverhoging en een strenge koppeling van de kontraktlonen aan de stijging van de produktiviteit in elke bedrijfstak —, toen kon men moeilijkheden verwachten. Ze zijn ook niet geheel uitgebleven: in het sociaal-politieke vlak uitten ze zich in de twist over de loonrichtlijnen van de regering — en over de „nadere verduidelijking" daarvan. Met name werd van de kant van de Stichting van de Arbeid, vooral van vakbewegingszijde, aangedrongen op het „beleidvol" hanteren van die richtlijnen, hetgeen wilde zeggen dat men ze zou negeren als men stakingen had te vrezen.

De uitkomst is bekend: de regering weigerde „beleidvol" te zijn, maar werd het desalniettemin na enige stakingen en onder invloed van de gunstige ontwikkeling van de konjunktuur en de krapte op de arbeidsmarkt. Na enige spektakulaire en tal van minder openbare konfliktsituaties volgde, door het toegevender „beleid" een korte periode van rust: mei, juni en juli 1960. Overzien we de uitkomsten van de sociaal-ekonomische politiek tot augustus, dan blijkt: 1. De arbeiders in de meeste bedrijfstakken hebben — naast de kompensatie voor de huurverhoging — een reële loonsverhoging gekregen. 2. Deze loonsverhogingen zijn echter, o.a. door de tegendruk van de regering, bescheiden gebleven, vooral gelet op de schaarste aan arbeidskrachten en de hoge winsten in vele branches. 3. De door de arbeiders verkregen loonsverhogingen kwamen hun, voor het eerst sinds jaren, weer duidelijk voor als eigen suksessen, als resultaten van de eigen

strijd tegen de aanvankelijk starre houding van de regering; dit bracht verandering in de houding van grote groepen arbeiders. 4 De regeringsrichtlijnen, die loonsverhogingen koppelden aan een „te verwachten" stijging der produktiviteit gedurende de looptijd van de C.A.O., leidden tot het afsluiten van meerjarige kontrakten, — enige formele mogelijkheid om een redelijke loonsverhoging te verkrijgen.

Sinds de stakingsgolf van augustus (haven in Amsterdam, metaalbedrijven) bevinden we ons in een nieuwe fase van de sociaal-ekonomische strijd. Hoofdleuze daarvan is de roep om het „openbreken" van de C.A.O.'s met lange looptijd. De overeenkomst met de vorige fase is, dat de regering opnieuw het ontoelaatbaar uitspreekt, — het voornaamste verschil is, dat de arbeiders en zelfs hun vakverenigingen daarvan minder onder de indruk zijn dan voorheen en sneller tot akties overgaan, respektievelijk een hogere taal voeren. De regering staat weer aan grote druk bloot.

In de regering kunnen we twee elementen onderscheiden: het „politieke" element en dat der ekonomen. De „politici", waaronder De Quay, moeten trachten hun konfessionele partijen voor afbrokkeling te behoeden. Zij zijn er daarom op uit, de sociale spanningen binnen de perken, — en zodoende de konfessionele schapen in de konfessionele politieke hokken te houden. Zij zijn gevoelig voor de druk van de vakbeweging. De „ekonomen" in de regering echter, daaronder Prof. Zijlstra, letten in de eerste plaats op de konkurrentiepositie der Nederlandse bedrijven op de internationale markt. Omdat prognoses dienaangaande altijd zeer onzeker zijn, hebben ze de neiging om het „onmogelijk" al snel uit te spreken, ook waar ze zouden moeten zeggen: we weten het niet. Aan de „politici" dan de taak, dit „onmogelijk" „Christelijk-sociaal" aan te dienen. Zij moeten de breuk met de vakbeweging voorkomen, m.a.w. „sociaal" zijn, — en zodoende de konfessionele partijen voor afbrokkeling behoeden, m.a.w. „Christelijk" zijn in de politieke zin van het woord.

Nu openbreken der meerjarige C.A.O.'s onmogelijk

wordt genoemd, zijn dus weer grotere spanningen te verwachten; net als de vorige keer vormen de lonen in de metaalindustrie de eerste inzet. Zij zullen „voorbeeldig" zijn voor die der andere bedrijfstakken. De uitkomst lijkt niet zeer onzeker. Snellere en meer doeltreffende loonsverbeteringen zullen er komen, de „ekonomen" in de regering zullen wel oor moeten hebben naar de sociale en politieke argumenten der „politici" vooral als stakingen die argumenten ondersteunen, — want het patronaat in de grote bedrijven verzet zich thans niet zozeer tegen een (niet te grote) nieuwe loonronde, als wel tegen de dreigende arbeidsonrust in een situatie van hoogkonjunktuur. Bij voortdurende ekonomische voorspoed zal de regering-De Quay wel niet sneuvelen door de onmiskenbare interne spanning tussen de beheerders der verschillende departementen.

Toch wordt gesproken over een noodzakelijk geachte „rekonstruktie" van het kabinet. Zwakke (lees: onbekwame) figuren zouden plaats moeten maken voor andere. Nu lijdt het geen twijfel, of de rechts-liberale ploeg van De Quay toont zwakke plekken, die vooral aan het licht treden als hij zich sterk wil tonen. Er worden ultimata gesteld die men vervolgens weer vergeet: zoals dat aan de autobusstakers, of dat aan de Eerste Kamer inzake de „politieke gevolgen" van een verwerping van de Totowet (wijziging van de loterijwet); er wordt krachtsvertoon in de Stille Oceaan geensceneerd waarvoor men de kracht mist. Het valt niet mee, het eerste rechtse kabinet na Colijn te zijn . . . De gemakkelijk door te prikken opgeblazenheid werkt lachwekkend, en het lachwekkende doodt . . . Maar het is blijkbaar een langzaamwerkend gif.

De zwakke positie van de regering is het laatst duidelijk gedemonstreerd door de aanval van de liberale Eerste-Kamerfraktie onder leiding van de heer Van Riel. Niet voldoende onder de indruk van de dreigementen van minister Beerman, die een kabinetskrisis bij verwerping van het wetsontwerp aangaande de Toto suggereerde, — of, beter gezegd, juist om zo'n krisisje uit te lokken, lieten Van Riel en zijn makkers

Beermans ontwerp vallen, waarmee zij tevens partijleider Oud en zijn politieke vrienden in de Tweede Kamer desavoueerden. Een frontaanval op de regering kan men dit niet noemen, daarvoor is het onderwerp van de aanval te futiel. De heer Van Riel heeft trouwens zijn bedoeling duidelijk uitgesproken: hij wenst een kabinet van dezelfde politieke struktuur, maar sterker bezet. Hij wordt daarin merkwaardigerwijze bijgevallen door de oppositie, de Partij van de Arbeid. Dat deze partij de belachelijkheid van een aantal handelingen en gebaren van het ministerie onderstreept, is natuurlijk, — maar merkwaardig is het dat ze zich uitspreekt voor een regering, die een krachtig beleid voert, wetende, dat het in elk geval een door haar onjuist geacht beleid zal zijn. Men zou zeggen, dat de oppositie des te beter de regeringspolitiek in de door haar gewenste richting kan sturen, naarmate de regering zwakker is. De wens tot een sterke rechtse regering klinkt uit de mond van de P.v.d.A. wat vreemd. Ze valt samen met een opvallende lof voor minister Zijlstra, die toch de voornaamste inspirator is van de voorgenomen starre loonpolitiek, waartegen niet alleen het N.V.V., maar ook de P.v.d.A. zich verzet. De voormannen der P.v.d.A. tonen met deze innerlijk tegenstrijdige houding dat zij als politici vóór alles technici, administrateurs willen zijn, — dat zij anderzijds echter hun taak, politieke spreekbuis van het N.V.V. te zijn, niet kunnen opgeven.

Dat juist de Totoregeling zoveel politiek stof heeft doen opwaaien, hangt ondertussen samen met het karakter der konfessionele partijen. Dat zijn politieke belangengroepen, die door stilzwijgende of publieke aanbeveling van niet-politieke lichamen, i.c. de kerken, een belangrijk aantal stemmen weten te binden. Het zijn grotendeels de stemmen van hen, die aan de politiek niet toe zijn. Zij zien niet verder dan eigen parochie of kerkelijke gemeente, en brengen daarop hun stem uit. Zij zijn traditionalisten, en het enige wat zij van de politici vragen is dat zij geen inbreuk maken op hun traditionele levenswijzen, dat zij ervoor

waken dat hun beslotenheid in eigen kring niet doorbroken wordt.

Voor zulke kiezers zijn vooral die vraagstukken essentieel, die een bepaald soort Christelijke ethiek raken: de krematie, de zondagsrust, de huwelijkswetgeving, de loterij (waaronder de Toto), en, natuurlijk, de School met den Bijbel of de pater. Ook de kwestie-Nieuw-Guinea is via missie en zending in deze hoek terecht gekomen.

Ondertussen: al viel de Beerman-toto ook, Beerman zelf is nog niet gevallen, politiek gesproken. Hij zit nog. De rekonstruktie van het kabinet laat op zich wachten. Ze zal wel komen, maar eenvoudig is de zaak niet, omdat de innerlijke zwakte van de regering niet weggenomen zal kunnen worden. Zij moet nu eenmaal de Mammon dienen, en toch de aanverwante vakorganisaties en haar leden te vriend houden. Ook al helpt de ekonomische konjunktuur, onheilsprofetieën van Zijlstra ten spijt, toch zal dit de regering in haar tweede jaar moeilijker vallen dan in haar eerste.

KORT BESTEK

De deur in het slot.

De breuk van Indonesië met Nederland is hier met verschillende soorten van emoties vernomen, verontwaardigd of droefgeestig, misprijzend of geresigneerd. Of men verbaast zich dat de Indonesiërs het zo ver hebben laten komen, zonder zich af te vragen hoe ver de Nederlanders, regering en een deel van de pers het hadden laten komen. Zonder te vragen, welke fouten van hier de oorzaak van deze breuk zijn geworden en wat daartoe nodig is geweest bij een volk dat zelfs nadat het slotaccoord van het Nederlandse regime op de koloniale dissonant van de politionele acties was uitgelopen (om van Westerling maar niet te spreken), geen haat tegen ons land bleek te koesteren. Men is hier aan regerings- en borreltafels, wier niveau niet altijd te onderscheiden valt, star blijven voortprevelen over de Nederlandse verantwoordelijkheid in Nieuw-Guinea. De morele verplichting waarover men de stem verheft, klinkt ongeloofwaardig, na zo langdurige onverschilligheid voor het zelfde gebied in het koloniale tijdperk aan de dag gelegd. Het nationale financiële belang is denkbeeldig als immers toch niemand er durft investeren. Te praten zou er alleen vallen over het internationale militaire belang, maar daarover wordt nu juist liever gezwegen. En voor de rest dacht men de zaak wel voor de eerstkomende ambtsperiode(n) van de heer Luns te kunnen sussen en rekken met behulp van ijskast en deur op de kier. Maar de ijskast bleef zonder stroom en de deur stond op de kier te slaan in de wind, na iedere klap moest weer iemand deze op de kier gaan zetten, in de hoop dat de wind dan wel zou gaan liggen. Nu is die deur in het slot gevallen. Dat heeft tenminste één goede kant dat aan dat twijfelachtig aanstaan een eind is gekomen. Een in het slot gevallen deur kan men niet meer op een kier gaan zetten. Daar moet een vakman aan te pas komen en gereedschap om die weer open te krijgen. Is het te-

veel gehoopt en verwacht (overschatten wij toch altijd weer de Nederlandse regerings- i.q?) dat hiermee een dieptepunt is bereikt waarop een nieuw begin zal kunnen volgen na de voorgoed beëindigde oude relatie Nederland-Indonesië. Misschien begint men er dan eindelijk eens over na te denken, waarom de samenwerking van India en Pakistan met Engeland voortleeft, en men van de Nederlanders en de Belgen in hun voormalige koloniën niets meer wil weten, en er liever de samenwerking met Amerikanen, Duitsers en Russen aangaat. Misschien houdt men dan eindelijk op met het tergende refrein van de koloniale versie van het Nederlandse liedje: Wij willen Holland(ia) houden, en blijft men niet langer zo vals door elkaar zingen van: *Waar de blanke top der duinen schittert aan de evenaar!*

In Vrij Nederland Zimmer frei

Bij de vijftiende herdenking van de bevrijding van ons land is afdoende gebleken dat alle twijfel aan en ondergraving van een nationale feestdag op vijf mei tenspijt wel degelijk een nationale viering hiervan mogelijk is, niet alleen bij een „lustrum" (alsof de bevrijding van ons land met een studentenfeest gelijk te stellen valt) maar elk jaar. Tenzij wederom de gezamenlijke ministerportefeuilles in de veel grotere orderportefeuille der industrie verdwijnen, zoals telkens bij het regeringsbeleid op belastingen en ander gebied gebeurt en de ware nationale geest toch in centen, met vele nullen gepaard, uitgedrukt moet worden. Overigens is er alle reden en alle mogelijkheid tot het invoeren en hoog opvoeren van een nationale feestdag van een werkelijk geestelijke inhoud, gewijd aan de denkbeelden van vrijheid, van democratie, van mensenrechten, waarbij ook de jeugd van dit land met diepere betekenis van de bezettingsjaren en van de vrijwording daaruit voor de toekomst werkelijk bekend wordt gemaakt. Want hoe weinig weet en hoe weinig begrijpt men daarvan! In een uithoek van

het land herdachten op 15 augustus enige tientallen oud-gijzelaars hun dicht bij de grens te Goirle in 1942 vermoorde landgenoten en makkers, maar langs de gehele Noordzeekust maakt zich de Nederlandse burgerij nòg breder dan haar oostelijke badgasten en oogst hun verachting door de nationale eigenwaarde te grabbel te gooien en voor een vette zakcent te prostituëren met het kruiperige aanbod in de taal der nog verse wonden: Zimmer frei!

A.D.

Verheugend en Bedroevend

Het is verheugend dat er sinds mei nu ook in Nederland — Engeland was ons in dezen ver voor — een Comité Zuid-Afrika bestaat, dat zich, kort gezegd, het onderhoud en de verdediging van slachtoffers van Verwoerd en zijn verderfelijke politiek ten doel stelt.

De eerste openbare daad van het Comité — een brief aan de Staten-Generaal van 5 september, waarin het de volksvertegenwoordiging verzoekt het daar heen te leiden dat de Nederlandse delegatie op de 15de Assemblee van de V.N. zich zal uitspreken vóór de wenselijkheid van humanitaire interventie in Zuid-Afrika — is weliswaar nog weinig spectaculair, maar het is althans een begin, waarmee wij dan ook Dr. Buskes, de voorzitter van genoemd comité, namens onze redactie van harte willen gelukwensen, tegelijk met het uitspreken van de hoop dat dit begin niet af moge breken vóór het doel: de afbraak van die heilloze politiek bereikt is.

Maar het is bedroevend dat dit Comité voorlopig zijn voornaamste taak hier in Nederland zelf zal moeten vinden. Want het is er verre vandaan dat men zou kunnen zeggen dat het slechts uitdrukking behoeft te geven aan wat er aan afschuw van rassendiscriminatie in het hele Nederlandse volk leeft. Wij herinneren ons met schaamte hoe niet zo lang geleden nog een oorspronkelijk als openbaar bedoelde bijeenkomst aan de Groningse Universiteit in een besloten vergadering werd omgezet, ten einde op die manier enkele daar

studerende negers te kunnen weren wier aanwezigheid een of andere „hoge" Zuidafrikaanse gast wel eens zou kúnnen ergeren. En wie er ook protesteerde tegen die leugenachtige hielenlikkerij en verloochening van onze beste vaderlandse tradities, niet de Groningse hoogleraren, niet de Groningse studenten noch hoogleraren of studenten van enige andere Nederlandse Universiteit. Voorzover ons bekend tenminste.

Conclusie: steunt het Comité Zuid-Afrika, geestelijk en geldelijk. Uw bijdrage kunt gij storten bij de Amsterdamse Bank, postgiro 8000 onder vermelding nummer 226860, ten name van Dr. J. J. Buskes, Comité Zuid-Afrika.

J.R.

Dom

Onze regering is boos op de Japanners. Niet om wat hun regering, nu al achttien jaar geleden, Karel Doorman en zijn landgenoten heeft aangedaan. Maar om wat de tegenwoordige regering Luns heeft aangedaan: zij heeft hem gevraagd, met de *Karel Doorman* uit de buurt te blijven. Dit bewijst, aldus Luns, hoe diep Japan — sinds 1942? — gezonken is.

Het enige, dat ons hierin verbaast, is Luns' verbazing. Wist hij dan niet, dat de Japanse regering zo diep was gezonken, dat zij ook President Eisenhower — een ijzervreter met iets meer prestige dan Minister Luns en zijn Doormannetjes, kort geleden heeft verzocht uit de buurt te blijven?

Wij zijn, zolang Luns zijn been stijf houdt — en dat is al een hele tijd — als principiële tegenstanders van zijn Nieuw-Guinea politiek tegen dat been aan het schoppen. Maar dat Luns zich zelf beentje zou lichten op een manier, die zijn handigste communistische tegenstander niet zou klaarspelen, hadden wij niet verwacht — en het is blijkbaar dom, de domheid der mensen te onderschatten. „Rien n'est plus invraisemblable que le vrai".

Dommer

Op 23 juli kwamen, buiten de advertentiepagina's, de eerste grote koppen in de krant over Planta. Iedereen wist toen, dat het Unilever-concern er in de eerstkomende periode een heel karwei aan zou hebben, het verloren vertrouwen bij het publiek te herwinnen.

Iedereen, behalve de directie van het Unilever-concern. Want die is, om een paar tonnen margarine, of ton guldens — ik wil er af wezen — te besparen, met haar emulgator, margarine, haar reputatie en de gezondheid van de consument gaan knoeien op de manier — ik had willen zeggen van een door de keuringsdienst betrapt dorpsslagertje, maar ik wil de dorpsslagers niet beledigen.

Hebben al die knappe psychologen, die het Unileverconcern in dienst heeft voor reclame — pardon, voor „motivation-research", de directie niet kunnen waarschuwen, dat deze keer geen honderd advertentiepagina's met grote koppen de aangerichte schade zouden kunnen herstellen?

Alweer, wij zijn allerminst politieke vrienden van de grote monopolies. Wij hebben ze er nooit op aangezien, dat zij de volkwelvaart of volksgezondheid hoger zouden stellen dan hun eigen winsten. Maar als een doorgefourneerde communist, geïnfiltreerd in dienst van het Unileverconcern, ze een poets had willen bakken om „het kapitalisme" in zijn verdorvenheid aan de kaak te stellen, had hij het niet beter kunnen bedenken. „Rien n'est plus invraisemblable que le vrai".

Oliedom

Maar is de coïncidentie van blunders wel zo onwaarschijnlijk? Of is zij alleen maar een natuurlijk uitvloeisel van de waarheid dat monopolistische macht onvatbaar maakt voor zelfcritiek? Een minister, die men tien jaar op zijn post heeft laten zitten, een concern dat tientallen jaren als enig probleem zag hoe men het publiek er toe kon krijgen alles te slikken, wat het

voorgezet kreeg, zijn geneigd te vergeten dat er, als het er op aan komt, een paar dingen overblijven die geen mens slikt.

De domheid der mensen óverschatten is namelijk — oliedom.

W.F.W.

Het is geen groot geheim dat De Nieuwe Stem evenveel minder lezers heeft dan het blad verdient als, zeg Elsevier er meer heeft dan het verdient. De relatief geringe aandacht die het Multatulinummer in de pers heeft getrokken is er een sprekend bewijs van. (Hoewel misschien niet minder sprekend als bewijs voor het treffen van de roos).

Met de bedoeling het blad te schaden heeft een practical joker kans gezien de bovenomschreven toestand radikaal te veranderen. Een canard die een fusie van De Nieuwe Stem met de Cartons voor Letterkunde voorspelde vond een gretig onthaal in vrijwel alle dagbladen. Te meer daar dit samengaan een versterking van de vriendschapsbanden tussen een aantal bekende litteraire bentgenoten met zich meebracht.

De redaktie is van mening dat de kampagne van deze practical joker en weldoener tegen wil en dank het blad enkel kan dienen. Wel meent zij te moeten waarschuwen voor de ontvangst van brieven met een vervalste handtekening. Maar mocht de verspreiding hiervan niet omvangrijker blijken dan tot nu toe is gekonstateerd, dan kan er slechts sprake zijn van tevredenheid over de ondervonden belangstelling.

Als anderen die zich gedupeerd voelen misschien mochten overwegen de justitie in de arm te nemen, dan zou de redaktie er toch wel op willen wijzen dat de reklamekampagne die uit de practical joke is voortgekomen te allen tijde als een verzachtende omstandigheid in aanmerking zou moeten worden genomen. Voor de redaktie geldt ook het devies dat haar onbekende vriend zich heeft gesteld: Doe wel en zie niet om.

T.H.

REDAKTIONEEL

In aansluiting bij het in het augustusnummer op pag. 518, noot 3, meegedeelde diene dat, het daar vermelde meningsverschil buiten beschouwing gelaten, gezondheidsredenen het uittreden van Marja als redakteur wenselijk maakten.

N.A.D.

De redaktie heeft hier niets aan toe te voegen.

De redaktie.

Helaas is de titel TOEKOMST weggevallen boven het vers van Ellen Warmond dat in het septembernummer op pagina 535 werd gepubliceerd. Dit gedicht vormt dus een geheel op zichzelf en niet een vervolg op OMGEKEERD PERSPECTIEF op pagina 534.

De redactie.

Diskusssie „De zaak-Lebak"

Voor wie de volledige diskussie over „de zaak-Lebak" wenst te volgen, vermelden wij hierbij, dat er nog een aantal exemplaren van het

DROOGSTOPPELNUMMER

verkrijgbaar zijn tegen de prijs van *f* 3,25.

Wie de discussie geheel wenst te bezitten abonnere zich op

„DE NIEUWE STEM"

want dan ontvangt hij de betreffende afleveringen direct na verschijnen (w.o. het antwoord van de heer Spigt).

De abonnementsprijs bedraagt slechts *f* 11,50 per jaar.

EX LIBRIS

Men moet wel een onverwoestbaar optimist zijn of (en, tegelijk) een zeer gelovig mens om een hoera te kunnen uitbrengen op het leven. Zo heet de levensgeschiedenis van **Dr. J. J. Buskes (Hoera voor het leven,** Amsterdam 1959). Wie het leest en wie hem kent weet dat het geen uitbundigheid betekent maar in een krachtige en toch gedempte toon de ernstige uitspraak van een diepe overtuiging. Hierin te vergelijken met de titel van Henriëtte Roland Holsts levensgeschiedenis: **Het vuur brandde voort.** Buskes heeft willen zeggen dat het leven verdient geprezen te worden, en men kan hem hierom benijden. Het valt niet gemakkelijk om, met de geschiedenis en het heden voor ogen, de mens en de wereld te prijzen, en eigenlijk doet ook de schr. van dit boek dat niet: hij prijst het **leven,** dat ontegensprekelijk meer is dan de mens, boven ons oordeel uitgaand en in wezen onaantastbaar. Hij prijst het op zijn wijze, met een lofzang: Ere zij God.

Hij doet zijn levensverhaal vooral aan de hand van degenen die hij gekend heeft, daardoor is het een even bescheiden als vurig en vroom boek, en het bevat er een groot stuk Nederlandse geschiedenis door, van kerkelijk leven en sociale strijd, want het is voor hem de geschiedenis hoe die beide onverbrekelijk tot één verenigd werden. Het bevat hierdoor veel wetenswaardigs en behartenswaardigs over mannen, zo uiteenlopend en soms tegengesteld als Abraham Kuyper en Prof. Bavinck en Prof. Gunning, als Domela Nieuwenhuis en Troelstra, Pos en Buytendijk, Kees Boeke en Slotemaker de Bruine, A. H. de Hartog en Karl Barth. En anderen, aan het begin van dit strijdbaar gelovige leven, die de grondslagen legden. Hij verklaart: „De Vrijer bracht mij in aanraking met de theologische en kerkelijke problemen en De Ligt ontsloot mij de wereld van de politieke en sociale strijd." Het was Bart de Ligt, die hem „de ogen opende voor de anti-kapitalistische, anti-imperialistische en anti-militaristische tendenzen van de bijbel."

Maar het was ook De Ligt van wie hij later vervreemdde, toen deze brak met het Christendom. Buskes kon dit slecht hebben, het vergrootte de eenzaamheid waarin hij als belijdend Christen zijn weg ging naar de sociale strijd en de geweldbestrijding, die hem als dominee en als socialist in twee levenskringen tot een halve vreemde zouden maken, alleen doordat hij beide tot één geheel wilde maken en ze als in wezen één geheel beleefde. Met een man als De Ligt strijdmakker maar geen geloofsgenoot meer, met zo velen zijner geloofsgenoten geen geestverwant meer in de strijd in de wereld, die hem al vroeg naar brandende vraagstukken van de maatschappelijke klassen en van de mensenrassen drong, heeft hij letterlijk vaak en ook tot heden toe tussen twee vuren gestaan. Zo bestreed hij het

bewapeningsstandpunt van zijn politieke medestanders, zo na zijn reis naar Zuid-Afrika het apartheidsstandpunt van zijn kerkelijke geestverwanten, zo geraakte hij in eigen land en daarbuiten steeds weer in verweer tegen hen wier geloofs- of sociale overtuiging hij in andere opzichten deelde. Hij bezit het vermogen, ook het uithoudingsvermogen van de geboren strijder die ook in eigen kring opponent durft te zijn en weet te blijven, zonder de vriendschap en de achting te verliezen en zonder de gespreksbasis te verlaten. De vermoeienissen van een zo nooit aflatende strijd op verschillende fronten, voor hem één front waarover hij heen en weer snelt, zijn niet aan hem voorbijgegaan, en men wil hopen dat een onbreekbare geestkracht door de onmisbare lichaamskracht bijgestaan zal mogen blijven.

Zijn boek kan ook verandering brengen in de kijk die men door gebrek aan kennis van het milieu vaak heeft van de rechtzinnige kringen waaruit de schrijver is voortgekomen en waaraan hij op het stuk van het geloof trouw is gebleven, ook al is vooral onder de indruk van het werk en de persoonlijkheid van Karl Barth het zwaartepunt van zijn aandacht verschoven van de vraagstukken der dogmatiek naar het leven en strijden uit het geloof. Van diens invloed getuigt hij op hartveroverende wijze waar hij zegt: „Als ik aan die eerste jaren (van de opkomende vloed, en invloed van Karl Barths theologie) terugdenk, voel ik een onweerstaanbare drang in mij te gaan zingen." Want, vervolgt hij: „als één ding vaststaat dan dit dat Barth niet getheologiseerd heeft in het tijdloos luchtledige. Zijn theologie is een zichzelf toepassende theologie. Het is hem niet begonnen om theoretische abstracte vragen, maar om ethiek, praktijk en leven. Elke dogmatische beslissing heeft bij hem een ethische strekking. Zijn theologie heeft voor ons, die haar beoefenen, verstrekkende gevolgen gehad, voor onze kerkelijke praktijk en prediking, onze politieke houding en sociale overtuiging. In de strijd tegen het nationaal-socialisme, in het zoeken naar nieuwe wegen voor het maatschappelijk leven, in het vragen naar de plaats van een christen in de politieke en sociale strijd, in het positie kiezen inzake het communisme, de verhouding van Oost en West, de herbewapening van Duitsland en de atoomoorlog, in het beoordelen van het Rooms-Katholicisme en een beweging als de Morele Herbewapening – de beschrijving van de invloed van Karl Barths theologie tekent tegelijkertijd de activiteiten van de schr. van dit boek, die erdoor terugvond wat hij in zijn kinderjaren had, maar in zijn studentenjaren verloor: „het weten dat het christendom een vrolijke godsdienst is, dat het een vreugde is mens te zijn". Zijn boek is daardoor als hijzelf, geestdriftig en vroom, nederig en fier, en vooral opwekkend, een oprechte en zuivere stimulans voor geestverwant en tegenstander, omdat het het boek is van een levend en waarachtig mens. Het is

bovendien en zeker niet in de laatste plaats een belangrijke bijdrage tot de geschiedenis van datgene wat wij als het voornaamste punt en belang der binnenlandse politiek in ons land beschouwen en waar de toekomst van dat land, een vrijdenkender politiek dan thans mogelijk is, van afhangt: **de doorbraak.** De critiek op de P.v.d.A. (blz. 235-36) is positief vruchtbaar, en bevat eigenlijk een wegwijzer voor wat eenmaal P.v.d.A. en P.S.P. zal moeten verenigen, als men met enig vertrouwen in een (niet al te verre) toekomst durft zien. In algemene zin is over de ontwikkeling der dingen sinds 1945 alles gezegd in deze drie zinnen: „In de bezettingstijd werden wij opgeroepen tot de moed om te sterven. Na de bevrijding tot de moed om te leven. De nodige moed na de bevrijding hebben wij veel minder opgebracht dan die in de bezettingstijd."

A.D.

Langzamerhand wordt de geschiedenis van de Nieuwe Gids onthuld. In de publicaties die tot deze onthulling bijdragen nemen twee dikke boeken een belangrijke plaats in, 's Gravesande's documentatiewerk over de Nieuwe Gids en nu daarnaast het lijvige werk van **Dr. J. Meyer** over **Willem Anthony Paap.** Beide werken zijn van groot belang, voor de geschiedenis van de literaire feiten meer dan voor die van de literaire werken, voor de geschiedenis van de auteurs meer dan voor die van literaire figuren. Wat zij onthullen zijn de achtergronden van de Nieuwe Gids, en hun belang zullen zij moeten ontlenen aan de mate waarin zij de voorgronden ervan, de kunstwerken zelf verduidelijken kunnen en beter doen begrijpen. Zij hebben een niet zo gering nadeel ook, nl. dat zij die voorgronden a.h.w. meer naar de achtergrond schuiven en aan de tekening van de personen en de levensfeiten de karakteristiek en de doorgronding van de hoofdzaak, het literaire werk zelf min of meer wordt opgeofferd. Het is zaak deze boeken op de juiste wijze te gebruiken, ten dienste van het begrip van die werken, want waarvoor anders dienen zij, wat is anders hun bestaansreden?

De samenstellers van zulke werken lopen gemakkelijk het gevaar, de dupe te worden van hun overstelpende hoeveelheid materiaal en daardoor het werk uit het oog verliezen; een ander gevaar is dat er bij hun zelf door dat materiaal een stemming wordt gewekt die hun houding tegenover het werk gaat overheersen, en hen de schrijvers met hun ergernissen of teleurstellingen doet vervolgen, terwijl de lezer feitelijk met die stemmingen en ergernissen van de biograaf of de documentator niets te maken heeft. Aan deze nadelen

valt bij zulk werk blijkbaar haast niet te ontkomen. 's Gravesande raakte hoewel hij zich voor vooroordelen wilde hoeden, toch merkbaar geërgerd door een verkeerde Kloos-cultus waarvoor toch altijd nog meer Kloos' vrouw dan de dichter zelf aansprakelijk blijft. Dr. Meyer heeft bij alle wetenschappelijke zin die uit zijn boek spreekt, toch zijn geladenheid tegen Willem Paap niet kunnen verbergen, op sommige bladzijden barst die honend los of zoekt die een uitweg in insinuaties. En hoewel dat ruimschoots verklaring kan vinden in anti-semitische neigingen die een deel van Paaps werk ontsieren, is hij zich bij het blootleggen hiervan niet genoeg meester gebleven. Het ziet ernaar uit, dat het haast onmogelijk is een waarlijk wetenschappelijke biografie te schrijven; de schrijver wordt gewoonlijk gedreven door een overgrote bewondering voor zijn object of omgekeerd door grieven en bezwaren, en tenslotte voert een zo dichte nabijheid bij de verborgenste levensbijzonderheden van een auteur tot een soort handtastelijkheid, men dreigt te vergeten dat het nu eenmaal de **onherroepelijke** levensweg van de ander is die men op de hielen volgt en dat er ook weer afstand nodig is om die ander en zijn levensweg weer in zijn geheél te zien, en hem niet a.h.w. onderweg te molesteren. Wie zich iemand uit het verleden tot reisgezel kiest, kan hem in de fascinerende discussie met die ander wiens schim weer opgeroepen wordt uit het generzijds en het toenmaals nu eenmaal onderweg niet opeens te lijf gaan, want de ander is weerloos en aan hem toevertrouwd om niet te zeggen overgeleverd. Jan Kalff schreef nog bij diens leven, over Van Eeden en bewaarde daarbij te weinig afstand, Verwey zou in zijn boek over Van Eeden later tonen hoe het wel kan en moet. Dr. Meyer heeft een uitermate verdienstelijk boek geschreven over Paap de pseudo- of semi-tachtiger dien hij „zeventiger" noemt, maar het zou er veel bij gewonnen hebben als hij het voor de verschijning nog éénmaal had herzien.

Over de twee ondertitels valt te discussiëren: Zeventiger onder de Tachtigers heet Paap, omdat hij literair zijn tijdgenoten niet bij kon houden, maar de benaming zeventiger heeft evenals negentiger toch bepaald veel minder inhoud dan Tachtiger. En is het het levensverhaal van een vergetene? Uitsluitend kan men hem zo niet bestempelen.

Inderdaad was zijn naam onder de vijf oprichters van de Nieuwe Gids jarenlang de minst bekende. Kloos, Van Eeden, Verwey, Van der Goes, dat klonk nog, stuk voor stuk en man voor man, maar Willem Paap, wie kon dat geweest zijn; trouwens na een jaar verliet hij al hun kring, hoezeer teleurgesteld zou later pas blijken.

Het later onderzoek heeft ook uitgewezen dat deze jurist en realist de oprichting van de Nieuwe Gids zakelijk heeft mogelijk ge-

maakt en ook naderhand opnieuw het belang ervan heeft behartigd. Maar als auteur raakte hij terecht vergeten, zijn boeken baarden als sleutelromans opzien maar deugden niet als literatuur. Het enige boek van belang dat hij heeft geschreven, Vincent Haman ontleent zijn roem ook feitelijk aan de persiflage die het geeft van zijn vroegere bondgenoten en hun stijl, met name de woordkunst waarop deze uitliep. Ook heeft die roem lang op zich laten wachten, want de Tachtigers zwegen nagenoeg over dat boek, en velen met hen, de tijd was voor hun bespotting nog niet gekomen. Daarna heeft Menno ter Braak het boek te hoog geprezen, hij zag er een démasqué der toenmalige woordkunstige schoonheid in en een vroege verdediging van de „vent" in de literatuur. Hij zag, dat Willem Paap een scherp satyricus was die mensen en dingen „door" had en aan de kaak kon stellen, maar hij zag niet dat het boek als kunstwerk toch weer tamelijk weinig te betekenen had, doordat de schrijver nu eenmaal geen werkelijk kunstenaar was. Had hij niet bekende grootheden belachelijk gemaakt en befaamde stijleigenaardigheden geparodieerd, het boek zou op zichzelf niet zo de aandacht hebben kunnen trekken.

Dr. Meyer geeft het de plaats die eraan toekomt, en de grootste verdienste van zijn werk en zijn onderzoek is, dat hij aan het licht brengt wat eigenlijk de drijfveer en wat de opzet van het boek is geweest. Waar het Paap om te doen was, is geweest Multatuli tegenover de Tachtigers te verheffen, en daarmee zichzelf als multatuliaan er boven op te helpen na de miskenning die hij meende ondergaan te hebben. De schrijver laat tevens zien dat voor verscheidene van de figuren uit Vincent Haman niet één enkel auteur model gestaan heeft, zoals men tot nog toe algemeen aannam maar dat er herhaaldelijk figuren dooreenspelen. Paap heeft door zijn boek veel van de achtergronden van de Nieuwe Gids en van de personen der Tachtigers laten doorschemeren wat Dr. Meyer nu aan de feiten heeft getoetst en in vele gevallen juist bevonden. Paaps reactie op Tachtig is een evenement geweest dat niet uit kon blijven. Maar was hij groter als kunstenaar en minder rancuneus als mens geweest, hij zou tegenover Van Deyssels boek over Multatuli zelf een biografie van zijn leermeester hebben gesteld. Zo ver reikte zijn talent niet. Hoe ver dan wel, is door Dr. Meyer op enkele ontsporingen na overtuigend tot op de juiste proporties aangetoond. De geschiedenis van de Nieuwe Gids is daarmee een niet vlekkeloos maar onmisbaar document rijker geworden.

A.D.

Inhoud van het DROOGSTOPPEL-NUMMER (dubbelnummer juni/juli)

Woord vooraf 361
W. F. Wertheim, Havelaar's tekort 362
B. Droogstoppel, Een – bijna – vergeten hoofdstuk 380
(voor copy conform A. Romein-Verschoor)
P. Spigt, Lothario zal toch hangen! 392
G. J. Resink, Max Havelaar leeft in Indonesië 415
J. J. Buskes, Dominee Wawelaar 431
J. B. Charles, Het bataafse christendom 445
Th. van Tijn, Droogstoppeligheden 469
W. F. Wertheim, Kijkje in Lebak na honderd jaar 472
Multatuliana 477
Kort Bestek 478

Zojuist verschenen:

Coëxistentie en ontwapening

DOOR PROF. DR. ALOIS GERLO
(gewoon hoogleraar aan de Vrije Universiteit te Brussel).

50 pagina's – ƒ 1,90

Inhoud:

De Coëxistentie
Marxisme en Humanisme
De Westerse beschaving
De gewijzigde wereldsituatie
Een plan van algehele en voll. ontwapening
Redenen tot vertrouwen en instemming
Realistisch en realiseerbaar
Betatrons i.p.v. kanonnen
Een moeilijkheid
De controle
Een levenskwestie van de Europese landen
Trugaios en Euripides

Uitgave van:
UITG. ONTWIKKELING S.M. – ANTWERPEN

Voor Nederland:
UITGEVERIJ NIMO – MONNICKENDAM

Drie bijzondere afleveringen van

De Nieuwe Stem

zijn nog als losse nummers leverbaar:

★ KUNSTNUMMER

van „De Nieuwe Stem", waaraan medewerkten: Mevrouw Dr. A. Romein-Verschoor, Paul Citroen, Anthonie Donker, Johan de Meester, G. Th. Rietveld, A. van Domburg en Willem Andriessen.

128 pag. en 8 pag. kunstdrukillustraties ƒ 3,50/Bfr. 55

★ SPANJENUMMER

van „De Nieuwe Stem", een zeer objectieve beschouwing van de huidige toestand in Spanje en een vlammend protest tegen het Franco-regiem. Samengesteld door Dr. G. J. Geers, met medewerking van o.a.: Francisco Carrasquer, Jef Last, Albert Helman, Z.E. J. M. de Semprún Gurrea en vele anderen.

104 pag. en 4 pag. kunstdrukillustraties ƒ 2,80/Bfr. 40

★ DROOGSTOPPELNUMMER

van „De Nieuwe Stem", met medewerking van W. F. Wertheim, Mevrouw A. Romein-Verschoor, P. Spigt, G. J. Resink, J. J. Buskes, J. B. Charles en Th. van Tijn. Hierin o.a. heropening discussie over de zaak van Lebak en voor het eerst in de geschiedenis een foto van Batavus Droogstoppel.

120 pag. en 4 pag. kunstdrukillustraties ƒ 3,25/Bfr. 45

Tevens leverbaar: de brochure

★ VREDE EN ONVREDE

waarin de discussie over dit onderwerp in verschillende afleveringen van de jaargang 1959 van „De Nieuwe Stem" werd gebundeld.

48 pagina's **ƒ 1,50/Bfr. 20**

Verkrijgbaar in de boekhandel en bij de uitgever:

DRUKKERIJ „NIMO" - MONNICKENDAM

KERKSTRAAT 48-50 – Tel. (02995) 336 – Giro 256907

Voor België:

UITGEVERIJ „ONTWIKKELING", Somersstraat 22, Antwerpen, Tel. 33.86.59 – Postrekening 383.38